

OTDK-DOLGOZAT

2015

**GAZDASÁGI VÁLSÁGOK ÉS AZ EURÓPAI UNIÓ VÁLSÁG ELLENES
INTÉZKEDÉSEI**

Economic Crises and Anti-crisis Policies of the European Union

Kézirat lezárva: 2013. november 4.

TARTALOMJEGYZÉK

I.	Bevezetés	1
II.	Válság itt, válság ott...Na de mi az a válság?	4
1.	A válság fogalma	5
2.	A válság formái	6
3.	A válsággörbe és a válság szakaszai	8
4.	Válságtípusok és válságkezelés	9
5.	Mi kerülhet válságba? Mi ennek az oka?	15
III.	Válság régen és most	18
1.	A „Nagy gazdasági világválság”	18
1.1.	A kezdetek...	19
1.2.	...kirobbanás...	22
1.3.	A klasszikus elméletek és keynesi elmélet forradalma	25
1.4.	...a válságtól a megoldásig	27
1.5.	New Deal – az új irányvonal	30
2.	XXI. század – ismét válságban a gazdaság	34
2.1.	Hogyan kezdődött?	37
2.2.	Az ingatlanpiaci buborék	40
2.3.	A válság lefolyása USA-ban	44
2.4.	USA és Kína – hatalmi harc a válság idején	47
2.5.	Európa – a válság hatásai és annak következményei	49
3.	Mit tanított nekünk a válság?	51
IV.	A XXI. századi Európa és annak válsága	53
1.	Az egységes Európa	55
2.	EU a válsággal szemben	56
V.	Összefoglalás	59
	Irodalomjegyzék	61
	Internetes és egyéb források	66
	Idegen nyelvű források	67

TÁBLÁZAT- ÉS ÁBRAJEGYZÉK

1. ábra: USA magán- és államadóssága a GDP-hez mérten	20
2. ábra: A New York-i tőzsde részvényeinek árfolyama 1929-33 között	28
3. ábra: USA jegybanki alapkamatának változása 1998 és 2012 között	40
4. ábra: Nyújtott subprime jelzáloghitelek nagysága (1994-2007)	42
5. ábra: A 60 napos törlesztési késedelembe esett subprime hitelállomány aránya	43
6. ábra: Bankok bejelentett és várt veszteségleírásai	44
7. ábra: Bankcsődök havi darabszáma USA-ban	45
8. ábra: Negyedéves GDP-növekedés USA-ban 2008-2011	46
9. ábra: Régiós országok GDP-növekedése (%; év/év)	49
1. táblázat: Válságsszintek	13
2. táblázat: Néhány részvény arányának alakulása a válság idején	23
3. táblázat: USA gazdaságának főbb mutatói az 1929-33-as válság ideje alatt	24
4. táblázat: A foglalkoztatás megoszlása az egyes szektorokban (1919-1938)	33
5. táblázat: Az Egyesült Államok gazdasági mutatói (1929-1942)	34
6. táblázat: Az amerikai kincstárjegyek és államkötvények hozama a 2009-es év március/április hónapjában, %	38
7. táblázat: Áruk és szolgáltatások exportja és importja 2008-ban (Mrd. USD és %-ban)	48

I. BEVEZETÉS

Úgy hiszem senki számára sem ismeretlen a kifejezés: „válság van!”. A fiatalok – tekintvén, hogy nem igazán értik, mit is jelenthet ez a szó – legfőképp viccet csinálnak a dologból, humoros válasznak szánják egy-egy, az élet nagy dolgairól folyó beszélgetés során. Az idősebb generációk száját is elhagyja ez a kifejezés, ám ez a korosztály jóval érthetőbb okokból használja. Ők már értik, tapasztalják, s tapasztalataik okán tartanak is tőle.

Fritjof Capra úgy vélte, mióta világ a világ, az összes nagy létezési forma, melyet az emberiség alkotott, kudarcra van ítélve, mivel már az alapokban fellelhetőek a bukáshoz vezető hibák. Amit a természet nyújt, mi nem tiszteljük, csak elveszük, tekintet nélkül annak mennyiségi korlátaira, s nem igyekszünk pótolni azt. Kevesen veszik a fáradságot, hogy – példának okáért - egy kiirtott erdő helyébe ismét fákat ültessen, hogy az utánunk felcseperedő generációk ezrei számára is adottak legyenek ezek a természeti erőforrások.¹ Önzőségünk nem ismer határokat. Csakis kizárólag magunkkal törődünk, gondolván: „...akkor már úgy sem élek, mégis minek foglalkoznék azzal, 50 év múlva hol tart majd a világ?” Mintha minden egyes reggel, mikor felébredünk, s felvesszük aznapra választott ruházatunkat, azzal együtt magunkra ölténénk a hindu mitológiából ismertté vált Maya fátylát; a szemellenzőt, mely fenntartja számunkra az illúziót: az élet szép, s mi örökké élni fogunk. Hisz ki akar létezése minden pillanatában azon elmélkedni, hol húzódnak a határok?

Ahogy Jean-Paul Sartre, francia filozófus annak idején megfogalmazta: „*az emberiség szabadságra ítéltetett*”²; mi bizony ezzel a szabadsággal, mely hatalmat ad a kezünkbe, nem vagyunk képesek együtt élni. S erre komoly bizonyíték a válságok folyamatos kialakulása.

Hogy miért ezt a témát választottam? Nagyon egyszerű, jóval inkább személyes oka van. Átlagos család lévén, ránk is hatással volt a 2008-as nagy gazdasági világválság. 17 évesen fogalmam sem volt, hogy úgy igazán mit is jelenthet az a szó, hogy gazdaság. Nem hogy még azt, hogy válságát éli. Vajon miért számlálja mindenki, „válság van”? Miért kell, hogy ez minket befolyásoljon? Ugyanúgy, ahogy a korombeli gyerekek, számomra is csak egy megfoghatatlan fogalom volt, ám azt éreztem, hogy ez problémát jelent a szüleimnek. Később, a korral, valamint tanulmányaim során bővülő tudásommal és az egyre erősebben érződő hatásokkal, kezdett értelmet nyerni számomra az említett szavak jelentése. Még mindig nem volt teljesen világos, viszont egyre jobban foglalkoztatott a téma. Kíváncsivá tett,

¹ Miszlivetz Ferenc (2009): Eredeti válságfelhalmozás; Savaria University Press MTA Politika tudományok Intézete; Szombathely- Bp.; pp. 13

² Miszlivetz Ferenc, i. m. pp. 12

hogyan az oly sokat emlegetett Európai Unió, ami csupa előnnyel jár, ugyan miért engedi, hogy az olyan családok, mint mi, ahol a szülők minden nap dolgozni mennek a napi betevő falatért, ami az asztalra kerül - a fizetésük mégsem jelenik meg a bankszámlájukon - hátrányos helyzetbe jussanak? Leginkább e kérdések megválaszolásának célja indított el ezen az úton.

Dolgozatom fő célja tehát, hogy mélyebb ismereteket szerezzek ezzel a témával kapcsolatban: mi is az a gazdasági válság, s vajon az Európai Unió mit tesz ellene, hogy megakadályozza, a kontinens gazdasági válságos időszakokat éljenek át? Szükségünk van rá, hogy az Európai Unió, mint egység, megoldást kínáljon a problémára?

Kutatómunkám első felében lényegében a gazdasági válsággal, mint napjaink egyik meghatározó jelenségével, valamint a hozzá kapcsolódó fogalmakkal szeretnék foglalkozni. Szeretném feltárni kialakulásának okait, fajtáit, típusait, s természetesen annak következményeit; ugyanakkor választ találni arra a kérdésre: mechanikus úton elindítható-e a folyamat, mely során egy gazdaság válságba kerül? S ha igen, vajon miért jó, ha a világ országai szándékosan válságba döntik gazdaságukat?

A továbbiakban szeretném bemutatni a „Nagy gazdasági világválság” néven elhíresült, tulajdonképpen az első globális méreteket öltött és a két világháború között kialakuló, az 1929-es években kezdődő túltermelési válságot, ami egészen 1933-ig tartott, s melynek kialakulásához az I. világháború lezárása után változatlanul fenn maradt konjunktúra vezetett. Ennek okán túltermelés alakult ki, a kereslet nagysága meghaladta a kínálatét – s innen kapta a „túltermelési válság” elnevezést.³

Némely közgazdasági szakértő úgy tartja, a válságok bekövetkezése 30-40 éves periódusonként fordul elő.⁴ Ezt az állítást nem hazudtolja meg a nagy gazdasági világválságot követő olajárrobbanás sem, melynek problémája 1973-ban ütötte fel a fejét. A kitermelt nyers kőolaj hordónkénti árát közel a négyszeresére emelték, s ez a probléma főként az Amerikai Egyesült Államokat, s annak nyugat-európai szövetségeseit, valamint Japánt érintette.⁵

Majd ismét igazat adván a szakértőknek, 2008-ban kialakult a „Gazdasági világválság” névvel illetett globális pénzügyi válság, elsődlegesen az amerikai pénzügypolitikának köszönhetően. Szeretném bemutatni, milyen hatással volt és van a két különböző században kialakult válsághelyzet a múlt és jelen kor gazdaságára, mennyiben befolyásolja a megelőzhetőséget, illetve a megoldásokat az Európai Unió.

³ Cser Orsolya (2011): Értékmegőrzés válság idején a pénzügyintézeteknél; publikáció helye ismeretlen; pp. 3
Letöltés helye: 193.224.76.4/download/konyvtar/digitgy/publikacio/cser_orsolya01.pdf

⁴ Cser Orsolya, i. m. pp. 3

⁵ http://hu.wikipedia.org/wiki/1973-as_olajv%C3%A1ls%C3%A1g

Az Európai Unió mindenki számára ismert gazdasági és politikai szövetség az európai kontinens javarészen elterülő országok között. Jelenleg 28 európai ország tagja, köztük Magyarország is. Az EU rövidítésen is ismert egyesülés a II. világháború után jött létre. Első lépésként a különböző gazdaságok együttműködésének megerősítése volt a cél, mégpedig azért, hogy az egymással kereskedő országok közti kapcsolat zökkenőmentes és kiegyensúlyozott legyen, s az esetleges konfliktusok kirobbanását elkerüljék.⁶

Ám de, miért volt szükség arra, hogy az Európai Unió létre jöjjön, s mennyiben segíti elő az európai országok nemzetek közötti együttműködését?

Dolgozatom végén elbírálásra kerül az általam feltett kérdés: az Európai Unió válság ellenes intézkedései hatékonyak bizonyultak, vagy az egységes fellépés a problémák ellen felesleges erőfeszítésnek bizonyult?

⁶ http://europa.eu/about-eu/index_hu.htm - Alapismeretek az Európai Unióról

II. VÁLSÁG ITT, VÁLSÁG OTT...NA DE MI AZ A VÁLSÁG?

Sokszor hallani: „nincs két egyforma ember”, és ezzel mindenki egyet is ért. Mint ahogy ez a kijelentés, úgy az is igaz: „nincs két egyforma válság”. Miért állítom ezt? Mert az idő telik, s minden megváltozik. Ami régen hatalmas gondot okozott, manapság játszi könnyedséggel megoldásra kerül, hisz mára már a régi korok tapasztalataiból tudják, hogy kell megszüntetni a jelentkező problémát. Ám az idő múlásával, s a folyamatos fejlődéssel a globalizációnak köszönhetően újabb és újabb megoldásra váró feladatok bukkannak fel. Előfordul, hogy nem sikerül időben felismerni a bajt, illetve annak gyökerét, így nem orvosolják azt, ennek okán veszélyhelyzet alakul ki. Minél tovább húzódik az adott szituáció, annál nagyobbá válik a krízis; válsághelyzet jön létre, mely katasztrófába torkolhat a problémamegoldás elmaradása esetén. Ez az esemény végzetes lehet, s hatással van a lakosság összességére, nem csak egy bizonyos egységre. A kialakult helyzetek többnyire anyagi károkozással járnak, általában hatalmas a sajtóvisszhangjuk, s megoldásához különleges intézkedések szükségesek.⁷

Gyakran megesik, hogy a válság és a katasztrófa fogalmát összekeverik. Ámde, ha egy szinonima szótárt fog a kezébe az ember, bizony hamar kiderül, hasonló jelentéssel bírnak, de mégsem ugyanazt takarja a két fogalom. A válság és a katasztrófa két különböző, mégis egybefüggő esemény. Különbség a kialakulásuk sebességében található. A válság bizonyos folyamatok, eseményláncok eredménye, mely negatív hatással lehet a fogyasztói társadalom életére, a szociális jólétre, megzavarja a gazdasági stabilitást, a környezet egyensúlyát, valamint a kulturális integritást, ezzel szemben a katasztrófa hirtelen jött csapást jelent.⁸

Ahhoz, hogy egy gazdaság zavartalanul működhessen szükség van mint gazdasági, mint a pénzügyi feltételek stabilitásának biztosításához. A mai modern, rohanó világban, a globalizáció korában azonban ezt a biztonságot számos tényező veszélyezteti; többek között a társadalomban fellépő feszültség, a különböző pénzügyi spekulációk, a tőke globalizációja, a transznacionalista vállalatok hatalmas fölénye, s bizony az információ birtoklásának harca is. A veszélyhelyzetet teremtő tényezők kezeléséhez és megszüntetéséhez szükséges eszközök a kormányok, vagy a hatalmat gyakorló egyesülések kezében összpontosulnak. Ha egy bizonyos régióban keletkezett veszélyfaktor kiiktatására nem kerül sor lehetőleg minnél

⁷ Konczosné dr. Szombathelyi Márta: PR, a bizalomépítés művészete; megjelenési hely és idő ismeretlen, pp. 4
Letöltés helye: www.sze.hu/~kszm/PR11.ppt

⁸ Konczosné dr. Szombathelyi Márta, i. m. pp. 3

előbb, s mindeközben a gazdaság bármely szférája eltérést mutat a megszokottól, akkor a nemzetgazdaságban könnyedén válság alakulhat ki.⁹

1. A válság fogalma

A társadalomtudományok egyik legismertebb fogalma a válság. Mint sok minden, a válság szó is a régi görög társadalomtudományok szakszókincsét gazdagította először. Görög megfelelője, a „krízis”, melynek jelentése „megkülönböztetés”, vagy „döntés”, szinte egyszerre kerültek be a régi idők görög történet- és orvostudományának szókészletébe. A görögök után ez a fogalom hosszú időig ismeretlenné vált a tudomány és filozófia terén, majd a 17-18. században, a „forradalmak korában” ismét jelentést nyert a szó, ám a különböző társadalomtudományok eltérő módon és mértékben foglalkoztak az adott fogalommal illetett esemény(ek) kialakulásának és formáinak okaival, a válságok megjelenésének következményeivel. Elsősorban a közgazdaságtan területén elhelyezkedett szakemberek kezdtek el foglalkozni a gazdasági válságok megismerésével, s azok problematikájával.¹⁰

Napjainkban vajon mit is jelenthet az a szó, hogy „válság”? Ma már számtalan definíció létezik rá. Cser Orsolya „Értékmegőrzés válság idején a pénzintézeteknél” című cikkében úgy nyilatkozik: „...a válság nem más, mint a társadalom egészében vagy különböző területein kialakuló, nagymértékű egyensúlyhiány, amely a társadalom életében zavarokat okoz”.¹¹ Tehát ebből is látszik, hogy a válság tulajdonképpen egy olyan helyzet, amikor eltérés mutatkozik a megszokott folyamatok, a rutin működésében. Mivel minden szervezet, vállalat, ország, vagy egyén különböző módon éli meg a saját válságait, így tulajdonképpen a „válság” szóra, mint fogalomra, nem létezik meghatározott definíció.¹² Ugyanakkor létezik a válsággal kapcsolatban 3 alapvető tény, melyek elfogadásával az adott helyzet kezelhetővé válik:

1. „a válság elkerülhetetlen”,
2. „a válságra fel lehet készülni”,
3. „a válságmenedzselés minden vezető tevékenységnek szerves része”.¹³

Válság az élet minden területén kialakul. Válságos helyzetként élheti meg egy gyermek az iskolában szerzett rossz érdemjegyet, egy sportoló a sport befejezésére kényszerülést, vagy egy író, ha nem kap elég ihletet a könyve befejezéséhez; de válság alakulhat ki egy állam,

⁹ Cser Orsolya, i. m. pp. 2

¹⁰ www.matud.iif.hu/2009/09dec/08.htm

¹¹ Cser Orsolya, i. m. pp. 2

¹² Szabó István (2008): Válságkommunikáció a magyar labdarúgás válságmenedzselésében; Bp; pp. 11

¹³ Konczosné dr. Szombathelyi Márta, i. m. pp. 4

vagy akár az egész világ gazdaságában is. S erre nem is egy példa fordult már elő történelmünk során. Tulajdonképpen a válság mindennapi életünk része, nincs rá lehetőség, hogy kizárjuk, ám különböző módon meg tudjuk oldani, képesek vagyunk kezelni azt.

2. A válság formái

A „gazdasági válság” kifejezés a gazdaság működésében keletkező negatív behatást jelöli. Ez a visszaesés a GDP, azaz a bruttó hazai termék csökkenésével, negatív emelkedésével jár, likviditási problémák lépnek fel, és számítani lehet az árak növekedésére, illetve csökkenésére, attól függően, inflálódik vagy épp deflálódik-e az adott ország pénzneme.

Hogyan lehetne leginkább jellemezni egy válságot? A közgazdaságtudománnyal foglalkozók állítása szerint a gazdaság ciklikus. Ebből kifolyólag maga a válság jelenségének kialakulása is a gazdasági tevékenységek zajlásának egyik velejárója. A hanyatlást mindig a megélénkülés és a fellendülés követi. Ezen szakasz alatt a termelékenység hatékonysága érdekében rengetek az adott korhoz mérten modernebbnek tűnő és számító innovációt vezetnek be, ami csak erősíti a gyártási folyamatokat, melynek köszönhetően több és több új késztermék jön létre. Az intenzív szakasz ideje alatt szárnyal a gazdaság, a pénzügyi piac és természetesen a társadalom tagjai is nagyobb jólétben érezhetik magukat. Mivel a kereslet nagysága megnőtt, a termelés igyekszik kielégíteni azt; ezáltal egyre csak bővül az eladásra váró áruk halmaza, ami végül túltermeléshez vezet. Ezt a keresleti oldal nem képes felszívni, megindul a hanyatlás, kipukkadnak a kialakult „buborékok”.¹⁴ Az állítás igazolására a későbbiek során remek mintaként szolgál majd kutatómunkám során az 1929-33-as gazdasági világválság, illetve a 2008-as világgazdasági válság példája is. Úgy tartják, „...a legmélyebb globális világválságok egyben korszakhatárok a kapitalizmus történetében (több mint ciklikus válságok).”¹⁵ A szakirodalom szót ejt csomópont- illetve közbeeső, vagy közbülső válságról is. A csomópontválságok esetén a válság gócpontja egy bizonyos ágazaton belül található meg, s főként az ipari forradalmak idejében megfigyelhetők, míg ennek ellentétjeként a közbeeső válság jelentése szerint minden gazdasági ágazatot és tevékenységet közrefog. Jellemét tekintve a válságok típusai és fajtái között rengetek eltérés felfedezhető, függetlenül attól, hogy alapjaiban véve minden válság egyazon szakaszokon megy keresztül

¹⁴ Magas István (2009): Világgazdasági válság 2008-2009, Diagnózisok és kezelések; Aula Kiadó; Bp.; pp. 134

¹⁵ Rozsnyai Ervin (1994): A történelem kelepcei: végzettszerű volt-e ami történt?; Z könyvek, magánkiadás; Bp.; pp. 106

kialakulásuktól kezdődően egészen hanyatlásukig, s mindezek mellett a zűrzavart keltő okok közt is megfigyelhető az azonosság.¹⁶

A válságok két formáját lehet megkülönböztetni: a *recessziót*, mely több perióduson – legalább két negyedéven – keresztüli gazdasági aktivitás csökkenését jelenti, és a *depressziót*, mely a recesszióval ellentétben hosszú távú, évekig tartó, a gazdasági ciklus mélypontját jelöli. Gyakran fordítják 'világválságnak', vagy 'igazi válságnak' is.¹⁷

A gazdasági recesszió az USA Nemzeti Gazdaságkutató Irodájának definíciója szerint „a gazdasági aktivitás jelentős, a gazdaságban szétterjedt visszaesése, amely tovább tart néhány hónapnál, és normálisan a reál GDP növekedésben, a reáljövedelmekben, a foglalkoztatásban (nem mezőgazdasági alkalmazás), az ipari termelésben és a nagy- és kiskereskedelemben látható.”¹⁸ Általában egy évnél tovább nem tart, és a depressziónál jóval enyhébb lefolyású válságforma. Számos alkalommal alakul ki az országok gazdaságaiban, eltérés mutatkozik azonban az egyes időszakokban előforduló recesszió ideje alatt készített gazdasági mutatók kilengéseiben. Példának okáért a 20. század folyamán 9 recessziós időszakot ismertek fel a szakemberek az Egyesült Államokban, melyből legsúlyosabbként az 1929-ben kialakuló, Nagy gazdasági világválságot kiváltó legutolsó recessziót tartják számon. Érinthet csak egy országot, vagy épp egy ország csoportot, de hatással lehet az egész világ gazdaságára is. Amennyiben ez az eshetőség áll fenn, s egy évnél tovább tart, a recesszió máris depresszióvá alakul át.

Úgy gondolom nem én vagyok az egyetlen, akinek elsősorban a „depresszió” szó elhangzása után nem feltétlenül a gazdaság válságos helyzete jut az eszébe. Az emberek többsége inkább a kedélyállapot változásával kapcsolja össze ezt a szót, s főleg olyankor használja, ha levertséget, hangulatingadozást, elesettséget, apátiás hangulatot vélnek felfedezni egy másik emberi lény viselkedésében. Ebben a pszichiátriai betegségben – mert hogy ez egy betegség – szenvedők általában úgy vélik, az élet nem is lehetne kegyetlenebb hozzájuk, innen már nincs visszaút, elérték a gödör mélyét. A gazdasági életben „depresszióként” titulált jelenség nem tér el sokban ettől a pszichiátriai tüneteket összefoglaló meghatározástól, mégpedig azért, mert a gazdasági életben a depresszió szintén valaminek a mélypontját jelöli, nevezetesen a gazdasági ciklus átütő nehézségekkel küszködő időszakát. Ezen idő alatt a gazdaság minden téren különböző problémákkal küzd, a gazdasági tevékenységekben csökkenés megy végbe, s

¹⁶ Magas István, i. m.; pp. 135

¹⁷ <http://gazdasagivalsag.wordpress.com/gazdasagi-valsag-es-recesszio-jelentese/> - 1. bekezdés

¹⁸ <http://news.bbc.co.uk/2/hi/business/7495340.stm>

ez akár évekig is eltarthat. Általában a depressziós ciklusba tartozik azon idő is, míg a gazdaság visszazökken a rendes kerékvágásba.¹⁹

3. A válsággörbe és a válság szakaszai

Mindezek után nem lesz meglepő senki számára, ha elárulom: válság nem egyik pillanatról a másikra alakul ki, és minden válságnak egy idő után vége szakad. A válság kialakulása egy folyamat része, mely különböző szakaszokból épül fel. Ezen szakaszok összekapcsolt töréspontjai képezik a válsággörbét. Egy válsággörbét alap esetben egy – a matematikai tanulmányokból ismertté vált – torzulatlan sinus görbe képében lehet leginkább elképzelni, vagy a szakirodalmak említik az 'U' vagy 'V' betűk vonalaira jellemző irányt is.²⁰

A különböző szakaszok a válság eltérő életciklusait képezik: válságtípustól és időtartamtól függően a válsággörbék vízszintes és függőleges irányban is torzulhatnak. Minél súlyosabb egy válság, annál inkább torzul el a függőleges tengely, ugyanakkor a vízszintes tengely rendellenességeiért a válságos időszak hossza a felelős. A válsággörbék abnormális formája nem könnyíti meg a szakemberek munkáját. Az eltérések okán előfordulhat, hogy nem sikerül ideje korán felismerni az adott helyzetet, s a cselekvés várat magára. Ezért van szükség a gazdaság működésének folyamatos szemmel tartására.²¹

A válság 6 szakaszból áll: a veszély- a kialakulás – az emelkedés – a tetőpont (krízishelyzet) – a hanyatlás – a megoldás szakaszából.²²

A veszély szakaszát az „előjelek stádiumának” is szokták nevezni, mivel ebben az időszakban jelennek meg a felmerült problémákra utaló első jelek. A tombolás szakaszát két további szakaszra oszthatjuk: az *akut* és a *krónikus* stádiumokra. A krízis megvalósulása előtt gyakran meghatározhatóvá válik az a pont, a híres fordulópont, mikor már nincs visszaút. A válság minden kétséget kizáróan ki fog törni. Ebben az időszakban már teljesen felesleges megelőző intézkedéseket tenni, hisz itt már az nem segíthet. A károk javarészt elszenvedetttek, s csak felkészülni lehet a további veszteségekre, valamint mihamarabbi megoldást kell keresni az adódó gondokra. Ezt az intervallumot nevezzük az akut szakasznak. Ám előfordulhat, hogy nem sikerül ilyen „könnyedén” kordában tartani a helyzetet. Ebben az esetben következik a krónikus stádium. A válság a hanyatlás szakaszába lépés helyett tovább

¹⁹ <http://gazdasagivalsag.wordpress.com/gazdasagi-valsag-es-recesszio-jelentese/> - 2.,3. bekezdés

²⁰ <http://www.diakoldal.hu/assets/res/notes/3c3493f281431628daf660ffbe1f9524konyvki dolgozas.doc> - pp. 7

²¹ Szabó István, i. m. pp. 11-12

²² Szabó István, i. m. pp. 11

súlyosbodik. Ilyenkor nincs idő téblábolni, azonnal cselekedni kell, hisz az időhúzás katasztrofális helyzetet teremthet.²³

Ilyen alkalmakkor a válsággörbe 'W' alakot ír le. A kezdeti fellendülést jelenti a V bal felső csúcspontja, majd a hirtelen hanyatlást jelöli a bal szár, s a depressziós völgy a hanyatlás és az emelkedés szakaszába lépés - melyet az adott betű másik szára jelöl - metszeténél található meg. Ezt követően, mint ahogy az egy „normális” válságtól elvárható lenne, nem áll meg az egyszerű 'V' alaknál; ismételten hanyatlásnak indul, s egy újabb mélypont után a helyzet ismételten növekedés jeleit mutatja.

A szakirodalmak említést tesznek továbbá a fentiekben említett, 'U' vagy 'V' alakú „normális” válság esetén leíró, valamint a 'W' alakú krónikus stádiumba került válságok esetén kialakuló válsággörbék mellett egy bizonyos 'L' alakú válsággörbéről is, mely tulajdonképpen az elhúzódó recessziót jelképezi. Az L alak felső csúcspontjából hanyatlásnak indul a gazdaság, majd behatárolhatatlan ideig eltart a válságos helyzet – ezért a tetőpont elérését követő fellendülést jelölő növekedés nem látható a görbében. Erre példaként említhető a Japánra jellemző hosszú recesszió,²⁴ amely közel egy évtizedig tartott. A „japán csoda” néven emlegetett hirtelen bekövetkezett gazdasági növekedést követően a gazdaság az 1990-es években az „elhúzódó recesszió” korszakába lépett. A válságos időszak fő okának a nemzetközi megállapodás alapján megvalósult árfolyamsokkot tartják a szakemberek. A gyors növekedés lassulásba fogott, s a japán export visszaesett, ezzel tulajdonképpen megakadályozva a további gazdasági növekedést az országban.²⁵

4. Válságtípusok és válságkezelés

Már korábban is utaltam arra a tényre: ahány ház, annyi válság. Mivel ez a fogalom nem definiálható teljes pontossággal, a különböző válságok beskatulyázása nem túl egyszerű feladat. Ugyanakkor vannak bizonyos szempontok, melyek figyelembe vételével viszonylag könnyedebb módon sikerül csoportosítani egy-egy válságtípust. Több fő kategóriát, s azokon belül számos alkategóriát sikerült azonosítani a szakembereknek.

²³ Cser Orsolya, i. m. pp. 7

²⁴ Farkas Péter (2009): A globális válság, hatások, gazdaságpolitikai válaszok és kilátások, 1. kötet: Világgazdasági súlyponteltolódások; Bp.; pp. 38-39 - <http://vki3.vki.hu/kot/ecostat/01-Farkas.pdf>

²⁵ Simon György – Ifjabb Simon György (2006): A gazdasági növekedés problémái Japánban: a „gazdasági csodától” a recesszióig, Közgazdasági Szemle, LIII. évf., 2006. Január (48.-68. o.); pp. 46

Cser Orsolya²⁶ cikkében, valamint Szabó István²⁷ szakdolgozata alapján, melynek erre vonatkozó részét Dr. Barlay Róbert és Kővágó György: Válság – (katasztrófa) – kommunikáció. Tanulmányok és szemelvények²⁸ című művéből írta, az alábbi fő szempontok szerint csoportosították a válság típusait: a válság súlyossága, érintettsége, időtartama, menedzselhetősége, eredete valamint a válságot elszenvedő alanyok kilétét veszik figyelembe egy válság típus azonosításakor.

A legfontosabb, mellyel nem árt mihamarabb tisztába jönni, az nem más, mint az érintettség szempontja. Vajon külső vagy belső válságot eredményező problémák állnak fenn? Belső válság esetén a vállalaton/szervezeten belül alakulnak ki olyan problémák, melyek negatívan befolyásolják annak működését. Az egyik legtöbb figyelmet igénylő probléma a vállalat likviditási helyzete, hisz ha nem rendelkezik elég pénzeszközzel, nem áll módjában további befektetéseket eszközölni, s fejleszteni a vállalkozást. A likviditási problémát okozhatja a nem megfelelő vezetői iránymutatás, vagy akár az is, hogy a vállalat terméke már nem piacképes – nincs rá kellő kereslet. Gondot okozhat a rosszul kvalifikált munkaerő, vagy a nem elég alapos piackutatás, illetve egyéb fejlesztések hiányosságai.

A válság súlyossága egyáltalán nem elhanyagolható kérdés, hisz a belső válság súlyosabb következményekkel járhat az adott szervezeten vagy gazdaságon belül, mint egy külső válság. A „külső válság“ megfogalmazás alatt tulajdonképpen a vállalaton kívüli teret, a piac válságát értem. Ennek kiváltó okai közt szerepelhet a piac romlása, vagy annak felvevőképességének csökkenése, a vásárlók preferenciájának változása, kormányzati beavatkozások, vagy akár a piaci verseny erősödése. Egy belső válság nagyobb óvatosságot igényel a vállalkozás szempontjából, ettől függetlenül bármelyik is következik be, arra mindenképp ügyelni kell. Menedzselhetőség szempontjából ismerünk puha és kemény válságot, illetve a témába illő irodalmak említést tesznek ún. lopakodó válságtípusról is. Puha válság esetén, mint például sikkasztás feltárása vagy alkalmankénti elbocsátások szükségessége esetén, a lappangási idő hosszúra nyúlik, maga a válság lefolyása feltűnően lassú, mivel nagyon összetettek és nehezen kezelhetőek. Ezzel szemben a kemény válság mihamarabbi beavatkozást és feltétlen figyelmet igényel, érzékenyen érinti kialakulásának területét. Ide sorolható a természeti- vagy repülő-, vonat-, hajókatasztrófa, erdőtüzek, emberrablás, vagy akár a banki szférában

²⁶ Cser Orsolya, i. m. pp. 4-7

²⁷ Szabó István, i. m. pp. 13-15

²⁸ Dr. Barlay Róbert – Kővágó György (1996): Válság – (katasztrófa) – kommunikáció. Tanulmányok és szemelvények; Petit – Real Kiadó; Bp.

előforduló csődhelyzet kialakulása egyaránt.²⁹ A lopakodó válság előre látható, a társadalmi vagy szervezeti szférában bekövetkezett működési zavarok okozzák; általános példa erre az esetre maga az infláció.

A következő kategória, ami alapján a témával foglalkozók behatárolták a válságokat, az nem más, mint az érintettek köre, azaz a válság alanyai. Az egyéntől kezdve egészen globális szintig hatással lehet egy válság az életre. Így az alany lehet akár egy egyén, egy közösség, vagy országos, regionális és globális mértéket is ötlhet egy-egy válságtípus.

Nem árt tisztába jönni azzal sem, milyen eredetű a válság. Ebből a szempontból a válságot besorolták technológiai forrásból származó, valamilyen konfrontáció okozta, vagy rosszindulat szülte válságcsoportba. Előfordul, hogy a vezető/igazgató hozzá nem értése okozza a probléma forrását, s megeshet az is, hogy hirtelen, természeti katasztrófa súlyt le, s ennek okán alakul ki válság. Ez a típust, mely tulajdonképpen nem tartozik egyik – általam felsorolt - alkategóriába sem, a „vis major“ elnevezést kapta.

Súlyosságát tekintve 4 alkategóriát különböztettek meg. Elsőként a problematikus válság csoportjába tartozó típust említeném. Ebben az esetben a válság már kezdetét vette, hisz a válságküszöbön túlra helyeződött át a probléma. A súlyosság kategóriájába tartozik továbbá a kritikus válságok csoportja, amikor is a hosszú távú folyamatok működésében okozhat tényleges zavarokat, a válságos, azaz az általános működést negatívan befolyásoló válságok és a katasztrofális, mely akár a végleges megsemmisüléssel érhet fel.

A válság időtartamát időbeli lefolyás alapján felosztották a válságot megelőző, a válság utáni és magára a tényleges válság kialakulásának és lezajlásának időszakára.³⁰ Ugyanakkor célszerű megvizsgálni, vajon mennyi időbe telik végighaladni a válság szakaszain? Ennek alapján a válságok 3 alkategóriába sorolhatóak: gyors, elhúzódó vagy ciklikus. Az időtartam hosszának megállapítása segít eldönteni, vajon milyen stratégia bevetése szükséges ahhoz, hogy a válságot kezelni tudjuk.

Tekintve, hogy minden válság egyedi módon mutatkozik meg, ezért nincs mindenki által elfogadott, standard megoldás egy-egy válságtípus kezelésére. Ettől függetlenül a szakemberek meghatároztak 4 alapvető összetevőt, melyek segítségével könnyebben behatárolhatóvá váltak a megoldás megtalálásához igénybe vehető stratégiák.

A válságstratégiák meghatározásához szükséges 4 alkotóelem közül az első, és szinte az egyik legfontosabb elem nem más, mint a kiváltó ok. Amennyiben ez az esemény, vagy

²⁹ Az arany szerepváltozásának folyamata. A legfőbb állomások az aranyérme rendszertől az arany demonetizálódásáig; megjelenési hely és év ismeretlen; pp. 4

³⁰ Cser Orsolya, i. m. pp. 6

negatív hatás nem ismert, bizony elég nehézkes annak megszüntetése, hisz tulajdonképpen nem tisztázott, vajon mi indukálta a jelenlegi helyzetet. Az ok magával vonza az okozatot, és egy láncreakciót indít el. Ez általában egy olyan esemény, melyre nem vagyunk kellőképp felkészülve; legtöbbször negatív változást idéz elő az emberek viszonyában a válságba került egységgel szemben.

Miután tisztáztam, milyen okai lehetnek a válság kialakulásának, nem árt megnézni, mikor is kezdődött maga a fenyegetettség. Ennek segítségével a szakemberek meghatározzák a válság súlyosságát és jellegét. Ilyenkor minél előbb cselekedni kell, a lehető legelőrelátóbb döntések meghozatalával, akár kompromisszumok megkötésével is.

Harmadik összetevőként a „nem kontrolálható helyzetek kialakulását” jelölik. Ebben az esetben az ellenőrzés kikerül a menedzsment kezéből, a helyzet kontrolálhatósága legyengül, vagy épp teljesen megszűnik. Szükséges még az azonnali figyelem érvényesítése, azaz a szervezeteknek rögtön reagálniuk kell a kialakult szituációra.³¹

Ugyan nincs általánosan elismert módja, hogy kell tökéletesen kezelni egy válságot, mégis van néhány irányelv, melyek követése elősegítheti a fenn álló helyzet orvoslását. Ahhoz, hogy egy válságot kezelni lehessen, válságterv készítése szükséges. Tény ami tény, nem egyszer szóba került már: minden válság egyedi módon mutatkozik meg. Ebből adódóan minden egyes válság kezeléséhez nélkülözhetetlen a saját terv készítése. Ez természetesen nehezíti a válságkezeléssel foglalkozó hatalmak munkáját, mivel nem könnyű előre felkészülni minden eshetőségre, s szinte azonnal előállni a rá illő „sablonos” megoldással. Ám – ahogy már az előzőekben is utaltam rá – a régi idők tapasztalatai nagy hasznukra válhatnak.

Ahhoz, hogy jól működő terv készüljön, fel kell mérni, milyen veszély fenyegeti a válság alanyát. Ki kell jelölni az illetékes személyeket, azaz a válságstábot, akik a felmerülő gondok mihamarabbi megoldására törekszenek. Meg kell határozni, hol a határ; ez alatt a válságküszöb meghatározására gondolok. Fel kell ismerni a veszély tüneteit, megállapítani a válságszinteket. Előre el kell döntení, milyen vonalon indulnak el a konfliktus megszüntetésének céljából, tehát, hogy mit fog tenni a válságkezelők csoportja azért, hogy a rájuk ható negatív befolyások végre elmúljanak. Jó, ha a probléma orvoslója felveszi a kapcsolatot a médiával is. A sajtó emberei tájékoztatják a lakosságot az épp aktuális helyzetről. Fontos, hogy gondosan megfogalmazott legyen a sajtóközlemény; akár egy rosszul sikerült kétértelmű mondat is káros hatással lehet a válságkezelő stábra, illetve a válság kezelésére nézve.³²

³¹ Cser Orsolya, i. m. pp. 5 (4 alapvető összetevő)

³² Szabó István, i. m. pp. 16

A beszúrt ábra mutatja, hogy az egyes válságszintek elérése esetén milyen eljárási módok, illetve cselekmények beiktatása a legcélravezetőbb, hogy a válság mihamarabb megszüntethető legyen, s a legminimálisabb kárral járjon.

1. táblázat: Válságszintek

			IV. szint
		III. szint	Súlyos, bomlasztó, kártékony események/ügyek
		Veszélyben a működés	Főhadiszállás
	II. szint	Jelölj ki válságstábot	Vezetői válságkezelő csoport
I. szint	Komolyabb események/ügyek	Menedzselj	Menedzselj
Helyi események, ügyek	Adj tanácsot	Adj tanácsot	Adj tanácsot
Rögzítsd, cselekedj	Cselekedj	Cselekedj	Cselekedj
Jelents	Tájékoztass	Tájékoztass	Hírstop/Szankcionált információáramlás
Kövesd nyomon	Kövesd nyomon	Kövesd nyomon	Kövesd nyomon
			Készíts válság utáni tervet

Forrás: www.euro-oktaeder.hu/tananyagok/tetelek/tetel7_2009.doc

Ámde mielőtt a válságstáb bárminek is nekifog, jó, ha minnél több és hasznosabb információkat gyűjtenek össze a jelenlegi tényállásról. Tehát adatok szükségesek: mi lehet a kiváltó ok? Hol kezdődött a válság? Meddig fog tovább gyűrűzni? Nem rossz elgondolás, ha – mint egy örök pesszimista - mielőbb felkészülnek a lehető legrosszabb végkimenetelre is. Így nem érheti őket túl nagy meglepetés, és gördülékenyebb módon érhetik el, hogy mielőbb a megoldás szakaszába léphessenek. Ez tulajdonképpen a válságkezelés 5 fő szabályának egyike.

Másodszorban – akár a függőséggel járó káros szenvedélyek esetén – itt is szükséges az érintettség beismerése. A második szabály nagyban hozzájárul ahhoz, hogy a recessziót

kezelők csoportja is azon legyen, hogy a probléma megoldottá váljon, hisz a képviselőnkben álló szervezet, vagy akár a csoportban lévők személyes jóhíre foroghat kockán. El kell hát ismerni a felelősséget, s nem szabad áthárítani azt másra, ujjal mutogatván: „Nem tudtuk! Ő tehet róla!“. Ez üzletpolitikának sem túl jó, nem hogy válság kezelésére. Jobb, ha inkább tájékoztatják a közönséget – azaz az érintetteket – milyen módon szeretnének gátat vetni a dolognak, hogy a helyzet ne mérgesedjen el mégjobban. Fő az őszinteség. A hazug embert hamarabb utoléri, mint a sánta kutyát - ezt a közmondás is megmondja, az igazság viszont szabadabbá tesz. Tehát érthetően, határozottan elő kell adni, mit szeretnének tenni, a legapróbb hazugságot is kiszűrve.³³

Úgy hiszem tisztázásra került, mit kell tenni – vagy épp nem tenni – azért, hogy elbánhassanak a fenn álló helyzettel. Már csak az a kérdés, hogyan tegyék azt? Jó, ha figyelembe vesszük azt is, vajon mennyire képesek az együttműködésre? Hajlandóak egyességre jutni, csak hogy megoldást találjanak, vagy fő szempontként az egények saját elképzeléseiket tartják számon, önmegvalósításba fognak? Egy konfliktus – jelen esetben egy válság – kezelésének 5 félé módja létezik, melyek az emberi viselkedés mintáján alapszanak. Így máris nagyon könnyűnek tűnik a probléma megoldás. Semmi más dolga nincs a válságstábnak, csak eldönteni, mégis mihez ragaszkodik igazán, mit szeretnének elérni, és az alapján kiválasztani a módot. Mint mikor a közértben vásárol az ember: „Óóó, nekem most egy kis önmegvalósításra van szükségem, és nem akarok a saját igazamból engedni! Biztos, hogy a versengés módja lesz számomra megfelelő! Máris leemelem a polcra és hazaviszem!“

A versengés lényege, hogy az egyik fél saját elképzeléseit a másik szándékai fölé helyezi. Nem az együttműködésen van a hangsúly; egy „élet-halál“ helyzetet alakít ki. A módszer alkalmazása azon esetekben praktikus, mikor a gyors és határozott cselekvés sorsdöntő jelentőséggel bír egy nagyon fontos kérdés kapcsán.

Ennek ellentétjeként választható az alkalmazkodás módszere. Ebben az esetben az egyik fél szinte teljesen alárendeli magát a másik akaratának; az együttműködésen alapszik az egész módszer. Ez a kooperáció megmutatja a válságkezelők számára azokat a lehetséges „utakat“, melyeken végighaladva sikeresen kijuthatnak a válságból.

Az alá- és fölé rendeltségi viszony megszüntetése érdekében és kellő idő hiányában előfordul, hogy az emberek egyességet kötnek, azaz megkeresik azt a bizonyos arany középutat, hogy megoldást találjanak. Ezzel el is árultam a harmadik módot, azaz a kompromisszumot. Ez

³³ Szabó István, i. m. pp. 18 (5 fő szabály)

a lehetőség mindenki számára ideális lehet, bárki tehet hozzá a saját elképzeléseiből a csoportból, ugyanakkor lehetőséget ad arra is, hogy a későbbiek során egy másik megoldást találván gyorsabban és hatékonyabban helyre tegyék a dolgokat.

Viszont ha jóval több idő áll rendelkezésre, esélyük nyílik akár az együttműködésre is. Ez a lehetőség hozzásegíti az adott csoportot ahhoz, hogy közös álláspontra jussanak, illetve hogy megismerjék az adott problémát egy másik személy vagy csoport látásmódjával. Ez hasznos lehet abban, hogy olyan megoldást keressenek, amely ténylegesen megszünteti a problémát, s nem csak kezelte azt, hanem ki is irtottuk.

Ugyanakkor megeshet, hogy a legjobb megoldás nem más, mint az elzárkózás a probléma elől. Abban az esetben alkalmazható, illetve szokás alkalmazni, mikor a befektetett erő, melyet a gond eltörlésére fordítanak sokkal nagyobb lenne, mint amekkora haszonnal járna annak megszűnése, vagy ha a prioritási sorban nem ez áll legelől. Ilyenkor nem vesznek különösebben tudomást az adott helyzetről, a megoldás várat magára.³⁴

5. Mi kerülhet válságba? Mi ennek az oka?

Környezetünk több szférára is osztható, s mindenki eltérőképp viszonyul hozzá. Mindegyik terület magában is fontos, de együttesen jelentik azt, amit a saját világunkként tartunk számon. Ahogy már az előzőekben jeleztem, mindezen szekciók bármelyike egyenként, vagy akár csoportosan is válságba kerülhetnek. Az emberek többsége a gazdasági, politikai, vagy talán még az ökológiai válságot ismeri, illetve a nyílt vámok és a különböző pénznemeknek köszönhetően a valutaválság fogalma sem ismeretlen sokak számára. Ezeket tartják számon, hisz főleg ezen szekciókkal kerülnek valamilyen úton-módon kapcsolatba. Ezeken felül azonban ismert lehet még a katonai, ideológiai, társadalmi és olajválság is.³⁵

Mióta világ a világ, mindig akadnak olyan területek vagy ideák, melyek javításra szorulnak: a politikai eszmék, az állam és amit az magába foglal, a gazdasági szférák, mind pénzügyi, mind az ipar bármely ága szempontjából, és bizony maga a társadalom is változik az idő múlásával. A változás változást szült; ami régen elfogadott volt és ragaszkodtak hozzá, mára már elavultnak tűnik, s bizony el sem tudná képzelni a jelenlegi generáció fogyasztója, hogy tudta leélni az életét a mai fejlesztések nélkül. Ahhoz, hogy radikális fejlődést lehessen elérni a mindet körülvevő dolgokban, szükség van rá, hogy felfedezésre kerüljenek a hiányosságok, melyek – tekintve, hogy hiányosságokról van szó – negatív hatással vannak

³⁴ Szabó István, i. m. pp. 18-19 (5 megoldás)

³⁵ Cser Orsolya, i. m. pp. 6

a fogyasztók jólétére. Így azt a következtetést vontam le, a válság kialakulása szükségszerű része a mindennapi életünknek. Ennek segítségével ugyanis a szakemberek fel tudják tárni az adott szekció hiányos területeit, lehetőségük nyílik annak korrigálására, ezzel javítván a vásárlók életszínvonalát.

Számos, vagy akár csak egy ok is bőven elegendő ahhoz, hogy az élet bármely része válságos helyzetbe kerüljön. Az sem kizárt, hogy egyszerre több területen merülnek fel gondok, és ezek mihamarabb korrekcióra szorulnak. Mik lehetnek ezek az okok? Nos, azt hiszem említést kell tenni a társadalmi rendszerünk szülte problémákra, a felelőtlen nyersanyagfelhasználásra, a gazdaság pénzügyi rendszerének hiányosságaira, az emberi mohóság okozta károokra.

Már századokkal ezelőtt is ismert volt az emberiség számára, mit is jelent az anyagi jólét, s ezt hogy lehet fokozni. Ez lett a társadalom egyik alappillére. Hogy mi is az a társadalom? Emberek sokaságát jelöli, akik egy közösségben élnek egy bizonyos rendszerint – társadalmi és erkölcsi normák alapján.³⁶ Ám ez a rendszer mégsem olyan egységes. Különböző társadalmi osztályokba sorolhatóak, s ezeken a szinteken helyüket elfoglalók életszínvonala eltér egymástól. Így a 21.század a szegények, nincstelenek és gazdagok világa lett. Ugyanakkor különbséget kell tenni szegény és szegény között is; függővé kell tenni attól, vajon melyik kontinens lakójáról és jólétéről is van szó? Ezek az eltérések feszültséget keltenek, hisz mindenki tudja, az emberi jellem egyik fő tulajdonságai évezredek óta az irigység és a kapzsiság. Mindig az kell, ami nem lehet a miénk, s ezért hajlandóak vagyunk bármeddig elmenni, csak hogy megszerezzük. S ha másként nem megy, hát válságba döntjük azt, amit ismerünk és megszoktunk, csak hogy kicsikarjuk az újat, és remélhetőleg jobbat.

Már a bevezetőben is említést tettem a felelőtlen nyersanyagfelhasználás okozta problémákról, mely nem csak ökológiai, de gazdasági szempontból is fejtörést okoz. Hisz a világ jelenleg fennálló gazdaságának iparágazatai erősen nyersanyagfüggőek, melyek korlátolt mennyiségben, lassú, vagy egyáltalán nem megújuló formában vannak jelen bolygón. Szükségessé vált a helyettesítő anyagok felfedezése, mely még egyelőre várat magára. Az alapanyagok kitermelése során mérges gázok szabadulnak fel, károsítva ezzel a légkört, s a bolygót védő ózonpajzsot is; ez klímaváltozáshoz és globális felmelegedéshez vezet, azaz máris kész az ökológiai katasztrófa, a válság.

Mindezek nem okoznának olyan súlyos problémákat, ha a planétalakók kellőképp rugalmas és „modern“ nézetekkel rendelkeznének. Ám ez sajnos jelenleg még nincs így. Az

³⁶ <http://hu.shvoong.com/social-sciences/1717614-t%C3%A1rsadalom-fogalma-deffin%C3%ADci%C3%B3ja/>

elavult eszmék és minden racionalitást mellőző viselkedés együttesen felgyorsítják a globális trendeket, melyek így átlépik a stabilitás határát, mivel az emberiség egyelőre képtelen észrevenni az ok-okozati láncot, s még a krízis előtt közbelépni, megakadályozva ezzel a katasztrófát.³⁷

³⁷ Mészlivetz Ferenc, i. m. pp. 125-135

III. VÁLSÁG RÉGEN ÉS MOST

Számos bejegyzés olvasható arról, hogy az élet a végéhez közeledik. A világ kezdete óta foglalkoztatja az emberiséget, mikor jön el a 4 lovas, s vele együtt az Apokalipszis, borul teljes sötétségbe a világ, s pusztul ki minden élőlény véglegesen.

Időszámításunk kezdete óta összesen 49 világvégével kapcsolatos jóslatot tartunk számon. A 21. századra előre bocsátott – amit azóta már jócskán túlléptünk – világvégi időpont 2012. decemberére, pár nappal szenteste előttre tehető.³⁸ Ebben az időben nagy izgalom lett úrrá az emberiségen, hisz mindenki várta, vajon igazak lesznek-e a jóslatok – melyet nem csak a maja nép csillagásza, de maga a híres francia csillagász-asztrológus Nostradamus is megjósolt. Mint utólag kiderült, a jövődőlés hamis volt. Ma már 2013-at írunk, s az élet folyik a megszokott medrében. Fellélegezhetünk. Vagy mégsem?

Vajon hol van az a pont, melyet elérve „nincs visszaút”? Az emberiség többsége nem észleli a jeleket, elsiklik felettük. Ám az évek múlásával egyre többen kapják fel a fejüket, s teszik fel a kérdést: „Itt a vége?”. Szükség van ezekre az emberekre. Szükség van arra, hogy komolyan vegyük őket, s mi is felmérjük a károkat, melyeket a századok múlásával okoztunk. Mindig megmutatják magukat: birodalmak mentek tönkre, rendszerek dőltek már romba, rasszok és állatfajok tűntek már el a föld felszínéről. Forradalmak, háborúk, válságok törnek ki. Ideje hát felocsúdnunk, s kezünkbe venni az irányítást, együttes erővel elejét venni a válságoknak. A veszélyes makrotrendek mielőbbi kezelésre szorulnak, mert a végén azon kapjuk magunkat, hogy a próbálkozás nem lesz elég, hogy fenn tudjuk tartani az életet.³⁹

Hogyan jutottunk idáig és vajon tettünk ellene valaha is bármit, hogy mára ne itt tartsunk? Ebben a fejezetben ezekre a kérdésekre szeretném megkeresni a választ némi történelmi visszatekintés segítségével, felvázolván, honnan indultunk, s hová lettünk, kezdve a nagy gazdasági világválságot megelőző I. világháború időszakától egészen a 21.század válságáig.

1. A „Nagy gazdasági világválság”

A köznép fejében első komoly krízisként számon tartott válság – túltermelés okozta válság – kapta a „nagy gazdasági világválság” elnevezést, mely az I. világháború végét követően

³⁸ <http://www.katasztrofak.abbcenter.com/?id=106133&cim=1>

³⁹ Mészlivetz Ferenc, i. m. pp. 137

alakult ki; 1929-től egészen 1933-ig tartott és tulajdonképpen a II. világháború kitörésének egyik okául szolgált.

A háborús korszak vége után még nem volt lehetőségük a világ gazdaságainak az összeesések okozta sebeit teljes mértékben begyógyítani, ami végül a pénzügyi gazdaság megrendüléséhez vezetett, melyet csak tetézett a túltermelés okozta problémák. Az 1929-es év augusztusában kezdetét vette a gazdasági recesszió, mely később depresszióba csapott át.⁴⁰ Na de mi vezetett idáig, s hogy sikerült kilábalni belőle?

1.1. A kezdetek...

1918 végére az I. világháború végéhez közeledett. Folyamatosan érkeztek a hírek a különböző országok területein kialakult frontokon való fegyverletételekről. Így 1919 már a békekötés évének számított. A nagy nemzetek csatája lezárult. Németország és szövetségesei, köztük Magyarország és Szlovákia, elvesztette a háborút. A győztesek, az ANTANT szövetségéhez csatlakozó országok, mely szövetség Anglia és Franciaország között jött létre, a franciaországi Versailles-ban ültek össze, s fogalmazták meg a szerződéseket, melyek a *Párizs környéki békeszerződések* néven kerültek be a történelembe. A szerződések súlyos büntetést mértek a vesztes országokra; kötelezték őket hadisarc fizetésére és a határok újrakalibrálásától sem rettentek vissza. Igyekeztek minél jobban legyengíteni a „lábadó” nemzeteket, hogy ne legyen elég erejük újabb háború kirobbantásához. Ám a csaták nem csak a vesztes, de a győztes országok lakosságának életszínvonalán is rontott. Az I. világháború szinte teljes mértékben romba döntötte a különböző nemzetek iparát és mezőgazdaságát egyaránt.

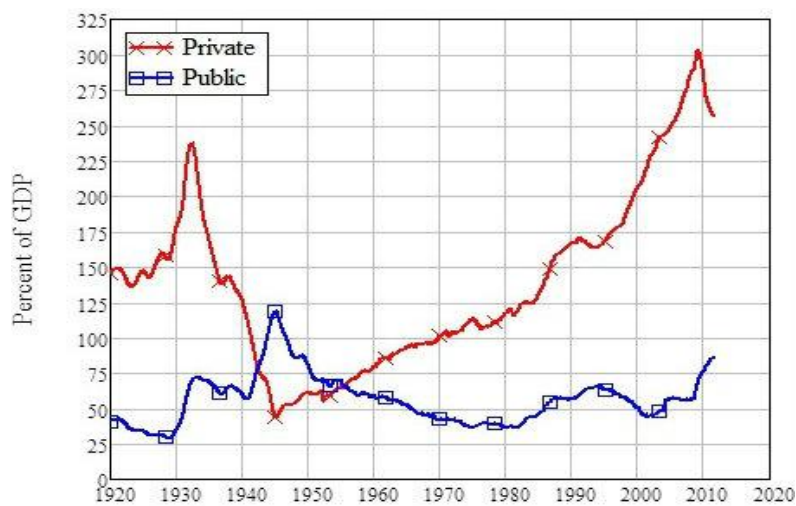
A csatározások végét jelentő békeszerződések megkötésével lezárult egy sötét és barátságtalan korszak. A rombolás és az ür, melyet maga után hagyott, még sokáig emlékeztette az embereket az elmúlt 4 év rettenetére. A hadakozás éve alatt egész városok, falvak lettek egyik napról a másikra semmivé, emberek milliói veszítették életüket, kerültek az utcára, éheztek. Ezekben a szörnyű időkben a mezőgazdaság és az egyéb iparágak háttérbe szorultak, a háborúban álló országok leginkább a fegyverkezésbe fektették a hangsúly. Így a kereskedelem túlnyomórészt szétzilálódott. Az európai országok átálltak a hadgazdaságra. Ahhoz, hogy a hadiipart, na meg persze az állam egyéb funkcióit is fenn tudják tartani, pénzre volt szükség, melyet eltérő, ésszerűen a náluk tehetősebb országoktól, főként USA-tól

⁴⁰ <http://www.doksi.hu/news.php?order=ShowArticle&id=1006>

igényelt rövidlejáratú hitelek útján szereztek be. Ám mivel a kereskedelem virágzása elmaradt, a pénz nagyobb mennyiségben távozott, mint befolyt az országba, a kölcsönök törlesztésére már nem volt kellő fedezet – azaz nem rendelkezett az ország kellő aranyalappal, merthogy ekkor már bevezették az aranystandardot, s így az ország vagyonát aranyban és nem ezüstben mérték ahhoz, hogy visszafizesse a külső forrásokat, kamatostul -, s szép lassan az országok eladósodtak. Ez a probléma a résztvevő európai államok mindegyikét érintette, függetlenül attól, számukra pozitív vagy negatív eredményt értek-e el a békeszerződések megkötése után.

Ahogy az az alábbi grafikonon is látható, USA-ban az I. világháború végét követően egyre nagyobb mértékben nőtt az eladósodottsági szint nem csak az állami-, de a magánszektorban egyaránt, jóllehet az utóbbi szempontjából jóval magasabb mértékben. A háborús évek során nyújtott hitelek és egyéb kölcsönök visszafizetésére képtelenek voltak az amerikaiak felé eladósodott országok. Maga a háború is megtizedelte az amerikai kincstár aranykészletét, így az adósok fizetéseképtelensége komoly gondot okozott a gazdaságnak, s ez bőven okot szolgáltatott arra, hogy a béke és a megújulás kora helyett továbbra is elégedetlenség uralja a légkört, s gazdasági világválság üsse fel fejét.

1. ábra: USA magán- és államadóssága a GDP-hez mérten

Forrás:<http://pszo.postr.hu/date/2012-11>

Mindezek következtében a munkanélküliség már-már természetes dologgá lett, a fizetőeszközök inflálódni kezdtek, mely politikai elégedetlenséget szült. Az inflálódás ellen új

valuta bevezetésével próbáltak harcolni, kisebb-nagyobb sikerekkel.⁴¹ A háború okozta károk jórészt Németországot és szövetségeseit terhelte; a hadisarc összegét amerikai dollárban határoztak meg, s foglaltak bele a békeszerződésbe. A befolyt jóvátétel összegéből kívánta Anglia és Franciaország kiegyenlíteni az Amerikai Egyesült Államokkal szembeni kötelezettségeit, ám az elképzelés kivitelezését nagyban gátolta a vesztes országok fizetéseképtelensége.

A háború befejeztével USA vette át az irányítást a világ gazdaságai felett. Ebben az időben a különböző nemzetek az Egyesült Államok rövidlejáratú kölcsöneinek köszönhatték fennmaradásukat. Ennek ellenére USA továbbra is csak saját belső pénzpiacára koncentrált; folyamatos változtatásokat eszközölt hitelpolitikájában.⁴²

Megindult Amerika gazdaságának fejlődése az 1920-as évek elején, mely példát követve Európa országai is megkezdték a fejlődést a '20-as évek közepére. Ezzel egyidejűleg kezdetét vette egy újabb – immár a harmadik – ipari forradalom is. A tömegtermelésbe beépültek az előző ipari forradalom idején megalkotott fejlesztések, s nőtt a villanyenergia haszna: ettől kezdve nem csak a termelést, de a háztartások mindennapjait is megkönnyítette, ezáltal az életszínvonalat is magasabb szintre emelte. Az iparosodás hatására az urbanizáció nagysága is emelkedésnek indult: a lakosság több mint fele városokban élte életüket.⁴³ A beruházási kedv szintén megnőtt, a termelés jelentősen bővült, ám ezzel együtt a világpiac továbbra is szűk maradt, így az évek múlásával az egyre nagyobb készletek kellő felszívó erővel rendelkező piac hiányában eladathatatlanokká váltak - túltermelődött a gazdaság. Ám ezzel ekkor még nem túlzottan törődtek az illetékesek.

A hirtelen jött fellendülés sokak számára kedvezően hatott, hisz ennek köszönhetően jelentős anyagi előnyökre tehetek szert, főként az Egyesült Államokban. Aki kellő tőkével és befektetési vágygal rendelkezett, nyereséges üzletek lebonyolításában reménykedhetett a New York-i tőzsde keretein belül. A hitelpiac politikájának állandó változása maga után vonzott a különféle spekulációs ügyleteket, amik gyakran irreálisan magas kamatokat ígértek a befektetőknek, túlértékelvén ezzel a részvények valós értékét.⁴⁴

Kemény bírálatok érték ebben az időben a tőkés társadalmat. Sokan úgy tartották, nem szentelnek kellő figyelmet az egyelőre csak kismértékben megmutatkozó negatívumoknak. Ezen vélemény fő hangadója John Maynard Keynes volt, aki nem egy könyvében bírálta a

⁴¹ Kaposi Zoltán (2004): A 20. század gazdaságtörténete; Dialóg Campus Kiadó; Bp – Pécs; pp. 20

⁴² <http://www.doksi.hu/news.php?order=ShowArticle&id=1006>

⁴³ Az 1929-33-as gazdasági világválság; megjelenési hely és idő ismeretlen; pp. 1

Letöltés helye: ddl.n1.hu/Az%201929-es%20gazdasagi%20vilagvalsag...doc

⁴⁴ <http://erettsegizz.com/tortenelem/a-nagy-vilaggazdasagi-valsag/>

tőkés (kapitalista) társadalom hibáit, s jövendőlte meg Európa zord jövőjét az 1920-as évek elején. Ebben az időben – lévén, hogy a gazdaságok fejlődésnek indultak – ostobaságnak vélték Keynes jövendöléseit.⁴⁵ Mígnem egy szép januári napon az 1928-as évben a Federal Reserve (a továbbiakban csak FED – USA központi bankja 1913-tól) úgy nem határozott, hogy ideje módosítani az alapkamatot, melyet meg is tett: 3,2%-ról 5%-ra emelte azt, így a tőke javarészt Amerika gazdaságába folyt be. Ez a lépés természetesen nem maradt megválaszolatlanul: elsőként a National City Bank, majd a későbbiekben a többi ország bankja is az alapkamat emeléséhez folyamodott, ami végül deflációhoz vezetett.⁴⁶ A felgyülemlett megoldásra váró problémák végül utat törtek maguknak: 1929 ősze van, s a gazdasági recesszió időszaka kezdetét vette.

1. 2. ...kirobbanás...

A nagy gazdasági világválság kirobbanásának kezdetét 1929. október 24-ének napjától tartják számon, mely a „Black Thursday”, azaz „fekete csütörtök” néven került be a köztudatba és persze a történelemkönyvekbe. A New York-i tőzsde összeomlásának napja. A pénzügyi tanácsadók némelyike már jóval a pénzügyi krach beütése előtt megjósolta az esetleges árfolyamcsökkenéseket. Erre a jelenségre végül elsőként szeptember 5-én került sor, s a fő hangadó, Robert Babson után kapta a nevét: a „Babson-törés”. A munkanap utolsó pillanataiban 2 millió részvény talált új gazdára; az erős háttérrel rendelkező részvénytársaság által kibocsátott részvények árfolyama is több ponttal zuhantak a nap végére.⁴⁷

Ez a jelenség megismétlődött októberben is. A tőzsdei brókerek, akár egy megbolydult méhkas dolgozói, fejvesztve próbáltak megszabadulni az ügyfeleik által rájuk bízott részvényektől. A pánikszerű eladások hatására a részvényárak zuhanórepülésbe kezdtek, ami végül csúcspontját október 28-án érte el, amikor mintegy 19%-os csökkenés mutatkozott a részvényt piacon, ezzel táptalajt adva a részvényt piaci recesszió számára.⁴⁸

Ez az esemény nem csak Amerikára és annak pénzpiacára, de a vele közvetlen vagy közvetett módon hitelviszonyban lévő országokra egyaránt hatást gyakorolt, tekintve, hogy ekkora már az Amerikai Egyesült Államok jelentős összeggel támogatta a háborúban elszegényedett országokat, ezzel segítvén azok fennmaradását. Mintegy mentőövet dobván a

⁴⁵ Ormos Mária (2004): A gazdasági világválság magyar visszhangja; Eötvös Kiadó-PolgART Könyvkiadó Kft.; Bp; pp. 26-27

⁴⁶ Kaposi Zoltán, i. m. pp. 34

⁴⁷ Kaposi Zoltán, i. m. pp. 34

⁴⁸ <http://www.doksi.hu/news.php?order=ShowArticle&id=1006>

fuldoklóknak. Ám a mentőöv kipukkadt, s a támogatott államok ismét egyedül küzdhettek a víz alá merülés ellen.

2. táblázat: Néhány részvény árának alakulása a válság idején

Részvény	Legmagasabb árfolyam 1929. 09.03-án	Legalacsonyabb árfolyam 1929. 11. 13-án	Legalacsonyabb árfolyam 1932-ben
AT & T	304,0	197,3	70,3
General Electric	396,0	168,1	8,5
Betlehem Steel	104,4	78,3	7,3
Montgomery W.	137,7	49,3	3,3
Nat. Cash Reg.	127,5	59,0	6,3

Forrás: http://www.mozaweb.hu/Lecke-Tortenelem-Tortenelem_8-

A_nagy_gazdasagi_valsag-102029

Sokak szerint derült égből villámcsapásként sújtott le a baj, semmi előjelét nem mutatta sem a tőzsde, sem a gazdaság egyéb ága az esetleges válság kialakulásának. Ám már az előző alpontban is felvázoltam: bizony egyértelmű jelei mutatkoztak, viszont csak néhányan töprengtek el rajta, vajon hova vezethet mindezen problémák sokasága? Mi lesz a következménye a struccpolitikának – ha nem látjuk nincs is? Erre a kérdésre adott választ a „fekete csütörtök”; a következmény: gazdasági világválság. Érthető volt hát a feltevés: „A tőkés világgazdaság jövője veszélyben van?”⁴⁹

1929-től kezdve, miután beütött a tőzsdekrach, a nemzetek közötti pénzforgalom nyújtotta lehetőségeket egyre ritkábban vették igénybe a különböző országok kormányai. A kezdeti fázisban még csak gondként számon tartott nehézségek problémákká erősödtek, egyre nagyobb teret adván ezzel a krízishelyzet kialakulásának: az eladatlan késztermékek hatalmas raktárakba pakolva egyre csak halmozódtak, eladásra várván, ennek okaként a gyártás sok helyen leállt, bankok, pénzüzetek, gyárak és vállalatok zárták be kapuikat, munkanélküliek sokaságával árasztva el így az utcákat. Az immár munkanélkülivé vált emberek megtakarított tőkéje nem volt elég ahhoz, hogy hosszútávon fenn tudják tartani magukat, így az éhezők és nincstelenek száma exponenciálisan nőni kezdett. Mivel a lakosságnak nem volt elég pénze szükségleteik kielégítésére, azaz a fizetőképes keresletben csökkenés mutatkozott, ezért a túltermelés által felállított kínálat mértéke jócskán meghaladta a kereslet nagyságát – a

⁴⁹ Ormos Mária, i. m. pp. 13

termékek továbbra is eladhatatlanok voltak. A termelés tulajdonképpen a minimumra csökkent, így más gyárak is kénytelenek voltak visszavonulni a piacról, ami további elbocsátásokat eredményezett. Akár egy ördögi kör.⁵⁰ Mindezek fejében kinyílt az ún. „agrárrolló” is, ennek okán a mezőgazdaságba fektetni nem volt kifizetődő, így az ipar vezető gazdasági ágga nőhetett ki magát. Az agrárrolló jelensége annak köszönhető, hogy az agrártermékek ára mélyrepülésbe kezdtek az ipari cikkekkel szemben.⁵¹

A Wall Street összeomlása csak a kezdet volt, és komoly hatást gyakorolt a gazdaság egyéb ágaira is, ezáltal általános válsághelyzet alakítva ki. A szabad kereskedelem és iparúzés elve alapján a kormánynak nem állt hatalmában beleszólni a kereskedelmi ügyletekbe, így az nem is tett semmilyen erőfeszítést annak érdekében, hogy elejét vegye a válságnak, függetlenül attól, hogy ez mennyiben hat negatívan az általa képviselt ország lakosainak életszínvonalára, anyagi jólétére.⁵²

Az előzőekben levezettem: a válság okának gyökerét az Amerikai Egyesült Államokban kell keresni, minek gazdaságát értelemszerűen hatalmasabb mértékben sújtotta a recesszió, mint a többi országét, amit az itt látható táblázat adatai is alátámasztanak. Ez alapján szemmel látható, hogy az ország GDP-je mintegy felére csökkent a válság évei alatt, aminek kiváltó okaiként szerepelnek a termelés és a beruházási kedv csökkenése. Ennek hatásaként írható le továbbá a munkanélküliség százalékos és számszerű növekedése is.

3. táblázat: USA gazdaságának főbb mutatói az 1929-33-as válság ideje alatt

	1929	1932
Bruttó nemzeti termék (milliárd dollárban kifejezve)	103,0	58,0
Gyáripari termelés	100,0	52,0
Munkanélküliség (százalékos adat)	3,2	24,1
Munkanélküliek száma (millió fő)	1,5	12,0
Új építkezések	10,8	3,5
Farmerek készpénzbevétele (milliárd dollár)	11,3	4,7

Forrás: Láng Imre, i. m. pp. 8

Az 1929. október 24-ei események bekövetkezte után megállíthatatlanul hanyatlásnak indult a gazdaság, mind általános, mind pénzügyi szempontból nézve egyaránt. Azok, akik

⁵⁰ Ormos Mária, i. m. pp. 37

⁵¹ <http://erettsegi24.hu/tortenelem/a-gazdasagi-vilagvalsag-es-kovetkezmeyei/>

⁵² <http://erettsegizz.com/tortenelem/a-nagy-vilaggazdasagi-valsag/>

már jóval a válság kirobbanása előtt felvetették kérdéseiket, és 1929-ig tréfa tárgyát képezték, értetlenül álltak az események alakulása előtt. Hisz ők előre megmondták, hogy a figyelmetlenség ide fog vezetni. Lévén nem hallgattak rájuk, a romlás folyamata megkezdődött és csak a megfelelő gyógymód alkalmazása vethetett ennek véget, amit még hosszú évekbe tellett a szakemberek számára kigondolni és alkalmazásba venni.

1.3. A klasszikus elméletek és keynesi elmélet forradalma

A világválság átírta az addigi közgazdasági gondolkodásmódot és annak fő szabályát: „a kínálat megteremti saját keresletét”, azaz a Say-törvény kimondja: „...*amint sor kerül egy jószág előállítására, ettől a pillanattól kezdve piacot kínál más termékeknek is saját teljes értékéig. Amint a termelő befejezte munkadarabján az utolsó műveletet, arra törekszik, hogy az így nyert pénzösszeget azonnal felhasználja, hiszen a pénz értéke romolhat.*”.⁵³ Azaz, az outputokból származó jövedelem keresletté alakul át, ami ismét felhasználásra kerül, így tovább működik a termelés, ezzel teremtve meg a kínálatot a javak és szolgáltatások piacán. Mint később kiderült, ez az elgondolás nem teljesen igaz. Az akkori gazdasági rendszer – a kapitalizmus vagy nevezhetjük akár piacgazdaságnak is – egyik velejárójának tartották ezt a jelenséget: a kereslet-kínálat törvényét. Az általános tézis szerint ez a rendszer egyáltalán vagy csak átmeneti időszakban eredményez munkanélkülieket bármilyen állami beavatkozás nélkül, tehát ez alapján a fogyasztók bankszámláján megjelenik annyi pénz – mert kapnak fizetést -, hogy a megtermelt outputokat, ami kínálattá lesz, megvásárolják; azaz ha a kínálat jelen van, automatikusan maga után vonzza a kereslet jelenségét is.

Jean-Baptiste Say eszméjét később David Ricardo, neves közgazdász is átvette, némi bővítéssel. Kijelentette ugyanis, hogy a pénz csak közvetítő szerepet tölt be a megtermelt javak cseréjének folyamatában, mivel áruért vagy szolgáltatásért cserébe árut vagy szolgáltatást adunk, a pénz pedig csak az a közeg, mely elősegíti a cserét. Bizony megeshet, hogy némely javak piacán túltermelés alakul ki, s a termelésbe fektetett ráfordítások nem térülnek meg, ám ez nem törvényszerű az összes piacra nézve.

Ricardót bírálva Karl Marx a 18. század közepén nagyon sokat foglalkozott a politikai gazdaságtannal. Nézeteiről egy kisebb füzetet is publikáltatott az „*A politikai gazdaságtan bírálatához*” címmel, melyben összegyűjtötte a témával kapcsolatos összes tanulmányát, amit

⁵³ Kaposi Zoltán, i. m. pp. 48

addigi élete során megírt. Majd később kibővítette az eddig kiadott füzetet, s újra megjelentette a „*Tőke*” címmel.

A 19. század közepén általános kereskedelmi válság alakult ki a világban, bár nem akkora port kavaró nagyságú, mint az I. világháborút követő válság. A kezdeti tünetek a pénzpiac területén jelentkeztek, ami hatást gyakorolt a kereskedelemre és az iparra is. Ez a jelenség felkeltette Marx érdeklődését, ami leginkább a válsággal kapcsolatos információk területére korlátozódott. Sokat foglalkozott a különböző válságok kirobbanásának okaival. Végül arra a megállapításra jutott, a legfőbb ok maga a tőketulajdon, s a magántőke irányította termelés, ami felhalmozáshoz vezet, amit az egyszerű fogyasztói társadalom alacsony jövedelme miatt nem képes olyan gyors ütemben felvásárolni és elfogyasztani, mint amekkora ütemben a különböző termékek elárasztják a piacot. Összességében nézve arra a megállapításra jutott, hogy a kapitalista, azaz tőkés társadalom velejárója, hogy a fokozatos fejlődés magával hozza a válságot. Lényegében a válság nem más, mint egy szakadás az újratermelés folyamatában, mivelhogy problémák merülnek fel az áru- és pénzforgalom folytonosságában.⁵⁴

Az 1929-1933-as világgazdasági válság kirobbanása és legfőképp annak okai megmutatták egyrészt Marx igazát, hogy az állandó esztelen termelés végül túltermeléshez vezet, valamint hogy a klasszikus elmélet szerinti termelés nem a gazdaság javát szolgálja. John Maynard Keynes már a depresszió kialakulása előtt bírálta ezt a rendszert, s úgy tartotta, nem a kínálat teremti meg a keresletet, hanem épp fordítva: a kereslet rendelkezik kínálatteremtő hatással. Azaz felesleges hatalmas mennyiségű kínálatot teremteni, ha nincs rá kellő számú kereslet.⁵⁵

Az előző évek közgazdasági teóriái okozta problémák kiküszöbölésére – és javaslatként a túltermelés okozta válság megszüntetésére – Keynes azt a tanácsot adta, mi szerint a kormánynak már-már kötelező beavatkoznia a termelésbe az iparúzés és szabad kereskedelem elve ellenére, természetesen csak bizonyos kereteken belül. Ügyelni kell arra, hogy a beavatkozások mértéke ne haladja meg azt a határt, amittől az egész rendszer állami diktatúrába menne át, mint az akkori Szovjetunióban, mivel ez nem szolgál megoldásul. Sokan azonban úgy hitték, Keynes pontosan ezzel a céllal bírálja szigorúan a század elméleteit: a cikluselméletet, s nem értett egyet a gazdaság autonómiájával és annak önműködő készségével sem.⁵⁶

⁵⁴ <http://vilagszabadsag.hu/index.php?f=841>

⁵⁵ Erdős Tibor: A keynesi elméleti rendszer és a válságkezelés; kiadási hely és idő ismeretlen; pp. 105-106
http://tek.bke.hu/keynes120/docs/erdos_a_keynesi_elmeleti.pdf

⁵⁶ Ormos Márta, i. m. pp. 57

Az állam hatalmában áll megteremteni a hiányzó keresletet, ezzel mintegy betömve a kereslet és kínálat közti hatalmas rést, optimális szintre juttatva azt. Ennek több különböző módja létezik; az igazán kézenfekvő mind közül az állami megrendelések. Így a piaci résztvevők száma megnő, ez által nagyobb mennyiségű terméket képes felszívni, és máris csökkentően hat a túlermelés során felhalmozott áruk számára. Állami értékpapírok kibocsátásával módja van az így keletkezett kiadási többlet kifizetéséhez szükséges pénzösszeget begyűjteni, ezáltal az ország nem adósodik el.

Keynes továbbá azt a nézetet vallotta, hogy az állami beruházások nagyban növelheti a munkaerőpiac felvevőképességét, hisz a tömegközlekedésbe, állami építkezésekbe, a szolgáltatások szektorába fektetett energia nem jár újabb terméktömegekkel, viszont munkahelyet teremt, s ez jó. Tekintetbe véve, hogy amennyiben a potenciális fogyasztók újra keresethez jutnak, az anyagi jólétük szintje emelkedni kezd, s egyúttal a fizetőképes kereslet nagyságát is növekedésbe fog.⁵⁷

Sok időt töltött a XX. század gazdasági problémáinak megoldásához szükséges elméletek kidolgozásával, melyeket egy kötetbe fűzve publikált 1936-ban „*A foglalkoztatottság, a kamat és a pénz általános elmélete*” címmel. E mű a későbbiek során csak „Általános elméletek” néven vonult be a köztudatba.⁵⁸

Függetlenül attól, milyen az adott ország politikai irányvonala, a Keynes által indítványozottak még a 21. században is alkalmazásban állnak; az állam különféle intézkedéseket eszközöl a felmerült problémák kiküszöbölésének érdekében, amennyiben – és csak is akkor – erre feltétlenül szükség van.

1.4. ...a válságtól a megoldásig

Ahogy azt az „A kirobbanás...” című alpontban is írtam, a gazdasági válság tulajdonképpen az Amerikai Egyesült Államokban vette kezdetét, elsőként a pénzügyi szférát érintve, majd lassacskán begyűrűzött a vele közvetlen vagy közvetett módon kapcsolatban álló európai országok gazdaságába is. Az első komoly világválság idején Herbert Hoover, a 31. amerikai elnök irányította USA kormányát, s vele együtt a gazdaságot. A „fekete csütörtököt” követő napokban kijelentette: „*Az ország fundamentális üzleti élete szilárd és egészséges alapokon*

⁵⁷ A világgazdasági válság: 1929-1933; kiadási hely és idő ismeretlen; pp. 2

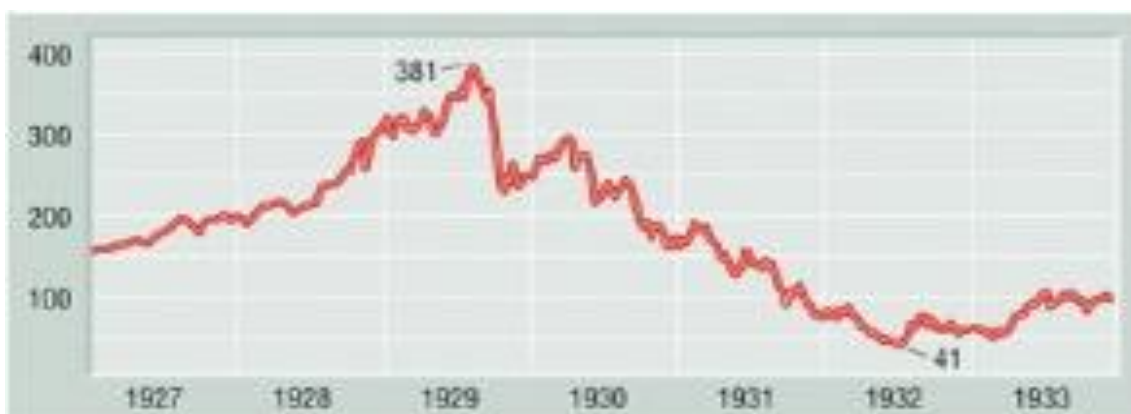
http://www.3szs.hu/RozsarDaniel/tori/ke_t_vh_kozt/vilaggazdasagi_valsag.pdf

⁵⁸ <http://tek.bke.hu/keynes120/magyar/life.htm> - 1. bekezdés

nyugszik.”⁵⁹ Később rá kellett döbbsennie, s vele együtt még jó néhány egyénnek, hogy ez a kijelentés nem teljesen állja meg a helyét.

A kirobbanást követően számos intézkedést fogantatosítottak, hogy enyhítsék a károkat, illetve megállítsák a válságot USA-ban. Ezzel azonban elkéstek. A tőzsdei fiaskó befolyást gyakorolt előbb az értékpapírok árfolyamára, majd a későbbiek során az áruk és egyéb termékek árára is – mi sem természetesebb: negatívan; csökkenést idézett elő világszerte, szinte pillanatok alatt. Ez a jelenség megmutatkozik az alábbi diagramon is: az 1929-ben a részvényárfolyamok fokozatos süllyedésbe kezdtek, s csak 1933-ban, a tőzsde erőre kapásának köszönhetően indult meg az újbóli emelkedés, kezdődött el a fellendülés.

2. ábra: A New York-i tőzsde részvényeinek árfolyama 1927-33 között

Forrás: http://www.mozaweb.hu/Lecke-Tortenelem-Tortenelem_8-A_nagy_gazdasagi_valsag-102029

Az értéktőzsde csődjét a bankok megrendülése követte. A kintlévőségeik, azaz a kiadott hitelek és kölcsönök összegének visszahívása kamatmenetesen is komoly problémát okozott. A fejlődés útján megtorpanásra kényszerültek, mivel nem rendelkeztek kellő mennyiségű szabad pénzeszközzel az esetleges investíciókhoz, ami ezt elősegíthette volna. Az ok-okozati lánc itt is megmutatja magát: a kimaradt beruházásokból befolyt haszon szintén elmaradt, ezért a bankok és egyéb pénzintézetek leginkább a betétesek által nyújtott valutákból tartották fenn magukat. 1930-ra mindenki számára világossá vált, hogy a New York-i értékpapírpiacon széthullása csak a kezdet. Ez idő tájt ugyan a tőzsdének sikerült némiképp összeszednie

⁵⁹Márton Tünde: Döntsön a központi bank! (2008. Március 21.); Polgári élet – székelyföldi polgárok hetilapja 143. szám
<http://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:kwBNvpg5pfsJ:www.erdely.ma/polgarietel.php%3Fsz%3D143+&cd=1&hl=hu&ct=clnk&gl=hu> – Megszépített jövő?

magát, ám ezt jóformán azonnal felváltotta a bankcsőd korszaka. Mi sem természetesebb: a probléma gyökere ismételten New York-ban volt keresendő. A Bank of United States, Amerika egyik legnagyobb bankjának ügyfelei rengeteg betétvisszavonást kértek. Ekkora jócskán megcsappant a bankok közti bizalom, minek okán a segítség elmaradt. A kivont tőke likviditási gondokat okozott, s közel 325 bank kényszerült kivonulni a pénzügyi piacról pár hónap leforgása alatt. Ez a jelenség a későbbiek során újra megismétlődött. '33-ra a bankok száma 18 ezerre csökkent az eredeti 25 ezerről.

A csökkenés megfigyelhető az értékpapírok árfolyamában is: 1929-ben csúcsot döntöttek a 87 milliárdos bevétellel, ami az évek során 19 milliárdra zsugorodott össze.⁶⁰

1930-ra Európa országainak pénzügyi szférája is megízlelhette az USA-ból tovagyűrűző válság keserű ízét. Az európai válság gócpontját Németországban és annak gazdaságában – főleg a bankszektor tekintve – lehetett felfedezni. Számos ok vált ezzel kapcsolatban híressé, a legkézenfekvőbb mindezek közül a háború utáni gazdasági megrendülés. S mivel Németország a vesztes oldal képviselőjében harcolt, így jóvátétel fizetésére is kötelezték a Párizs környéki békeszerződésekben. A német márka a háborús időkben erősen inflálódott, a munkanélküliség aránya 1929-re pedig megugrott – csaknem 2 millió főre rúgott. A Danatbank 1931. július 13-án jelentett csődöt, ami maga után vonzotta a többi bank bezárását is Németországban 2 nap leforgása alatt, s csak 3 hét eltelte után nyitották meg kapuit ismét.

Európa szerte különbözőképp hatott a világgazdasági válság az országok gazdaságára. Példának okáért Anglia pénzügyi rendszere a körülményekhez képest stabil maradt, a bankok nem kényszerültek bezárásra ideiglenesen sem. Ettől függetlenül az angol kormány megtette a szükséges intézkedéseket, hogy csökkentsék a károkat. 1931-ben megszüntették a font-sterling átváltást, a devizapiaci árfolyamokat a kereslet és kínálat közti összefüggések határozták meg, ezzel tartván fenn a belső egyensúlyt, s a nemrégiben bevezetett aranystandardot is egy új rendszer váltotta fel. Mindezek mellett szigorúan visszavetették az állami kiadásokat is, például a közszolgák bérének csökkentésével, vagy a hadsereg létszámának mérséklésével. Az állami beavatkozásnak köszönhetően Anglia csak kisebbnek mondható sérüléseket szerzett a válság leküzdéséért folytatott harcokban.

Közép-Európa agrár országaiban főként a túltermeléssel járó veszteségek voltak elkönnyelhetőek, mint például Magyarország esetében is. Lévén a mezőgazdaságra alapult a legtöbb ország gazdasága, súlyos csapásként érte őket az agrárrolló kinyílása okán keletkezett

⁶⁰ Kaposi Zoltán, i. m. pp. 34-36

alacsony mezőgazdasági árak és az eladhatatlanná vált termékek kombinációja. Ez a probléma összefüggésben állt a hitelválsággal; a mezőgazdasági és egyéb termékek sem belföldön, sem külföldön nem voltak eladhatóak. Az állami bevételek mindenhol egyre csak csökkentek, néhol még az államcsőd sem volt elképzelhetetlen.

Ebből is látszik, hogy mennyire különbözőképp élték meg az egyes országok a rájuk leselkedő megpróbáltatásokat, noha régiókon belül hasonló problémákkal küszködtek mind az európai, mind az amerikai országok egyaránt. Azt sem elhanyagolandó megfigyelés, hogy a különböző államokban eltérő időpontokban alakultak ki a krízishelyzetek, mivel azok fejlődési szintjei eltértek egymástól.⁶¹

Végül 1933-ra mégis a javulás útjára léptek a válságos országok; ki ekkora, ki akkor. A megfelelő megoldást az Amerikai Egyesült Államok akkori államfőjének mandátuma lejárt, s helyét Franklin D. Rooseveltt vette át a Fehér Házban. A Hoover-kormány leváltására 1933 márciusában került sor, s helyét a demokraták képviselője, Rooseveltt vette át, aki – Hooverrel ellentétben – vaskézzel fogott bele a válság leküzdésébe, megfogadván Keynes tanácsát: kormányrendeletek által beavatkozott a gazdasági folyamatokba, változtatásokat eszközölt és a pozitív eredmény elérése némi időbe került ugyan, de nem maradt el.⁶²

1.5. New Deal – az új irányvonal

Nem hiába tartják úgy, hogy a New Deallal az Egyesült Államok új korszakra ébredt. Az egyik legmeghatározóbb történésként emlegetik a közgazdasági szakkönyvekben, s nem csak USA, de a világ többi gazdasága számára is. Közel 10 év leforgása alatt a tőkés társadalomból össznépi társadalommá vált Amerika és nem sokkal rá Európa is, s mindezt Rooseveltt elnök új irányt mutató határozatainak köszönhetően.⁶³

Rooseveltt 1933. márciusi beiktatása idején az egész ország gazdaságára teljes körű bankválság volt jellemző, ami leginkább az elsődleges mezőgazdasági terményeket termesztő települések közvetlen környékén megtalálható bankokat hozta kritikus helyzetbe, s főként likviditási problémákkal járt. Az új elnök hatalomba lépését követő napokban új kiáltványt fogalmaztatott meg: egyetemes szintű bankszünetet rendelt el, mely 4 napig tartott, a világháborús időkben megfogalmazott törvényekre hivatkozva. Az intézkedést rendkívüli

⁶¹ Kaposi Zoltán, i. m. pp. 36-39

⁶² Láng Imre (1988): Az Egyesült Államok gazdaságpolitikája és külpolitikája 1933-1939; Akadémia Kiadó; Bp; pp. 8

⁶³ Kopátsy Sándor (2011): Új közgazdaságtan, A minőség társadalma; Akadémia Kiadó; Bp; pp. 115

kongresszusi ülés keretein belül tette hivatalossá, s ezzel tulajdonképp kezdetét is vette a New Deal, azaz az „új irány” korszaka.

A rendeletek szükségessége felhívta a figyelmet arra, hogy a Hoover-kormány vezetésének hangzatos ideái és annak gyakorlati kivitelezése eleven kárhozatra volt ítélve, ami végül meg is mutatkozott a világválság éveiben.

Az idő tájt, míg a bankszünet érvényben volt, Rooseveltnak új banktörvény megfogalmazásával és elfogadtatásával foglalatosskodott, mintegy szükségmegoldásként, s csak ideiglenes jelleggel bírt. A fizetéseképtelenség okozta problémák megoldása érdekében az új törvény keretein belül befagyasztásra kerültek a már meglévő betétek, nem támogatta a leendő betétesek állami garancia ígéretével való megfogását sem, mivel azt a nézetet vallotta, hogy így hatalmas felelősséggel terhelné az egyébként is ingatag kormányt. Továbbá korlátozás alá vonta az arany országból való exportálását, bármilyen formában. A New Deal-i határozatban kikötötte, hogy a bankok ismételt működésbe lépéséhez az akkori pénzügyminiszter, William Woodin engedélye szükséges. Rooseveltnak ezzel szeretne volna kiküszöbölni a működéseképtelen bankok újbóli aktivizálását.^{64,65}

A munkanélküliség és az ebből adódó problémák terén is rengetek új dolog került bevezetésre a kiáltvány érvényesítésével 1933 és '35 között az Országos Munkaügyi Törvény (*Civil Works Administration – CWA*) keretein belül, illetve a Polgári Tartalék Hadtest (*Civilian Conservation Corps – CCC*) életre hívásával.⁶⁶ Többet között a szakszervezetek, mint a munkavállaló jogait képviselő egységet, nagyobb „hatalommal” ruházta fel, leginkább a bérezések és egyéb fizetést kiegészítő juttatások terén, ám a munkáltató dolgába, azaz a vállalkozás formájába és milyenségébe a munkavállalók szakszervezetének nem volt joguk beleszólni. Ez nem volt jellemző az 1930-as évek Amerikájára. A munkaképes, de még nem dolgozó, vagy a már munkaszerződésben lévő személyek magas száma, ám alacsony kvalifikáltsága nem sok esélyt adott a dolgozók számára kiállni saját jogaikért a jelenlegi vagy leendő munkáltatóval szemben, tekintve, hogy nem volt elég bő a munkalehetőségek piaca, hogy az összes dolgozó számára jusson megélhetési lehetőség. A munkaadók ezért sokszor kizsákmányolták dolgozóikat, mert nem ismerték fel, hogy az elégedett munkás hűséges és odaadó, ami a későbbiekben produktívabb munkát eredményez. Az elnök által megfogalmazott új proklamációknak köszönhetően a szakszervezeteken belül a dolgozóknak lehetőségük nyílt kiharcolni a reálbérek nagyságának növelését, ezzel a munkáskezdő emberek

⁶⁴ Láng Imre, i. m. pp. 53

⁶⁵ http://erettsegizz.com/tortenelem/az_usa_es_a_new_deal_tortenelem_tetek/

⁶⁶ http://americanhistory.about.com/od/greatdepression/tp/new_deal_programs.htm

mindennapjai is könnyebbé váltak, az anyagi jólétük mértéke megnőtt. Ez hatással volt némiképp a kereslet nagyságára is, hisz volt miből állni a többletfogyasztásból adódó költségeket.

Mindezek mellett – szociális intézkedések megfogalmazásával - a kormány munkáját bővítve Roosevelt elnök elrendelte az elesettek, betegek és bármilyen más módon rászorulóknak megsegítését, az állami költségvetés lehetőségei szerint, amivel az idő tájt az ország lakosainak 35 százaléka élt is.⁶⁷ Munkahelyek teremtésére érdekében közmunkaprogramokat hirdetett meg, főként a szolgáltatási szektor felvevőpiacát bővítve, hogy a már így is túlterhelt termelési szférát ne érje több nyomás a szükségesnél. Ezzel a lépéssel mintegy 3,5 millió ember számára biztosított megélhetési lehetőséget, ami jelentős mértékben emelte az állami kiadások nagyságát - 4,8 milliárd dollár körüli értékkel.⁶⁸

A szociális intézkedések mellett új törvényeket vezetett be az iparúzés területén belül. Két új hivatal megalapítására is sort kerített: Iparügyi Kormánybizottság és az Országos Helyreállítási Hivatal névvel, s hatáskörük alá vonta az ipari tevékenységek irányítását és ellenőrzését. Felosztották a szekunder szektor 17 különböző területre, s azokon belül egymástól eltérő, mégis az adott iparághoz kapcsolódó rendeleteket hoztak. Példának okáért korlátok közé szorították a munkaidőt, definiálták a túlóra fogalmát, vagyis az az időt, mely a munkaidő lejártá után munkával telik már túlórának minősül, mely automatikusan plusz bérezést von maga után. A kizsákmányolás visszaszorítása érdekében általános reálbéreket határoztak meg az eltérő munkapozíciókon belül. A gyermekmunkát beszüntették, s amennyiben ez mégis előfordul a törvény által meghatározottak alapján büntették azt, valamint reális keretek közé szorították a vállalatok profitmaximalizálásra való törekvéseit.⁶⁹

A túltermelés okozta gondok megoldásaként beiktatta a Mezőgazdasági Szabályozási Törvényt 1933-ban. A lakosság körülbelül 30%-a a földművelésből teremtette meg önmaguk és családjuk számára a mindennapi betevő falatokat, ami az új törvény hatására a II. világháború végére jelentős mértékben lecsökkent, a mezőgazdaságból élők száma közel 10%-ra zsugorodott. Ez a szám tovább apadt, mára már csak 1,5%-ra. Specializálta az árutermelést, s igyekezett magukkal a tőkesekkel együtt dolgozni, nem ellenük. Hisz a cél mindenki szempontjából ugyanaz volt: meg kell szüntetni a felesleget. Az újításoknak, na és

⁶⁷ Kopátsy Sándor, i. m. pp. 116-118

⁶⁸ Kaposi Zoltán, i. m. pp. 69

⁶⁹ <http://erettsegizz.com/tortenelem/a-gazdasgi-vilgvlgsg-az-usa-ban-s-a-vlsg-megoldsa-new-deal/>

persze Rooseveltnél elnöknek köszönhetően 10 év leforgása alatt USA mezőgazdasága a világpiacra messzemenően a legjobbnak bizonyult.⁷⁰

Roosevelt az új jövőt főként a szolgáltatások ágában látta, pontosan ezért apránként leépítette, illetve fokozatosan átcsoportosította a mezőgazdasági- és ipari övezet termelőerőit a tertiális szektorba. Ennek alapján a szolgáltatások területén dolgozók száma jelentősen megnőtt. A kiszabott rendeletek így az elvárásokhoz mérten megfelelő gyógymódnak bizonyultak a túlermelés és a munkanélküliség magas aránya következtében létrejött gondok orvoslásához, mivel ez által a munkanélküliek száma csökkenésbe fogott az új munkahelyek teremtésének köszönhetően, a kézzel fogható produktumok száma azonban nem nőtt, nem fenyegetvén így a gazdaságot további túlermelődéssel. Az évek során ennek következtében a gazdaság egyes ágazataira mért hangsúly átrendeződött.

4. táblázat: A foglalkoztatás megoszlása az egyes szektorokban (1919-1938)

Év	Mezőgazdaság és bányászat	Építőipar és feldolgozóipar	Szolgáltatási ágazatok
1919	28,5	29,4	42,1
1924	27,3	27,3	45,4
1929	25,1	28,1	46,8
1933	30,1	22,7	47,2
1938	24,5	25,5	50,0

Forrás: Kaposi Zoltán, i. m. pp. 70

Talán az egyik legjelentősebb intézkedés volt az elnök részéről, mikor a dollár és az arany közti értékkülönbséget furcsa szeszélynek tűnő módon lecsökkentette. Ugyanakkor kijelentette, az arany országból való kivitele tilos, s kötelezte a lakosságot minden aranykészletük beszolgáltatására, dollárra való átváltására. Amennyiben erre nem került sor, a makacskodók börtönbüntetéssel számolhattak. Ez a rendelet tulajdonképpen az aranystandard felszámolásának kezdetét jelentette, melyet a későbbiek során, 1971-es év augusztusában véglegesen meg is szüntettek.⁷¹

A válság témájával foglalkozó szakemberek két időszakra osztották a New Deal-i korszakot: az első két évben (1933 és 1934 között) főként az ország gazdasági helyzetének megszilárdítása volt a cél, majd a '40-es évekig bezáróan már inkább a szociális intézkedések kaptak főszerepet. Az évek során sok kezdeményezés látott napvilágot, s mindegyiket más-

⁷⁰ Kopátsy Sándor, i. m. pp. 119

⁷¹ <http://oroszvilag.hu/?t1=sajtoszemle&hid=2302>

más érzésekkel fogadott a világ. Mégis elmondható, hogy a nehéz idők ellenére Roosevelt elnökségi tisztségével járó kötelezettségeinek megfelelően sikerre vitte azt a vállalkozást, melynek célja nem más volt, mint hogy a válság a megoldás szakaszába lépjen, s ezzel véget vessen a kétségek éveinek. Keynes meglátásai (az állami beavatkozás szükségszerűek, ha nem elengedhetetlenek ahhoz, hogy a gazdasági tevékenységek gördülékenyebben mederben folydogáljanak) a gazdaság részévé váltak, mely a vegyes gazdasági rendszert eredményezte, azaz az állam – magántőke – szakszervezetek közti együttműködést, ami mind a mai napig fenn áll.⁷²

5. táblázat: Az Egyesült Államok gazdasági mutatói (1929-1942)

Év	Munkanélküliségi arány (%)	Nemzeti össztermék Mrd dollárban (GDP)	Költségvetés hiánya a GDP százalékában
1929	3,2	822	-1,1
1930	8,7	750	-0,3
1931	15,9	692	2,8
1932	23,6	600	2,4
1933	24,9	587	2,2
1934	21,7	633	4,1
1935	20,1	681	3,6
1936	16,9	778	4,5
1937	14,3	811	0,3
1938	19,8	779	2,1
1939	17,2	841	2,8
1940	14,6	906	1,1
1941	9,9	1071	4,1
1942	4,7	1285	20,8

Forrás: <http://forum.index.hu/Article/showArticle?go=87777690&t=9073114>

2. XXI. század – ismét válságban a gazdaság

2013-at írunk. Az eseménydús 20. század helyett ma már a 21. században élünk, e kor gyermekei vagyunk. Mégis érzékelhető a „régí világ” nagy eseményeinek hatása. Hol pozitív, hol negatív, de érezhetően befolyásolta jelen életünk mindennapjait.

Az 1900-as évek fejlődést hoztak a tudomány és technika terén, egészségügyi és a szociális szféra területén egyaránt. A sokat emlegetett iparosodás kora is tulajdonképpen ezen évszázad egy apró részhalmazát jelöli, amely a termelés gépesítését és ezzel együtt a

⁷² Kaposi Zoltán, i. m. pp. 73

munkaerő magasabb szinten való kvalifikálásának szükségességét is maga után vonta. Ez fejlődést jelentett a termelés körforgásában, erősítette az oktatás színvonalát, illetve megmutatta annak fontosságát, s a magasabb bérkategóriák, illetve a reálbér fogalma is e századnak köszönhetőek.

Mindezek mellett változás mutatható fel a két század gazdasági rendszerének terén is. A kapitalista rendszer elterjedése előtt ugyanis az 1920-as évek végétől kezdve a sztálini államszocializmus volt az uralkodó rezsim, melynek célja a nagyfokú iparosodás volt. E cél elérése érdekében új eszközök bevezetésére került sor; példaként említeném a központosított tervgazdálkodást, melynek keretein belül 5 éves tervek készültek az adott terv elérésének módját illetően. További példaként felhozható a diktatúra elterjedése, a megtorló politikai rendszer, valamint a mezőgazdaság bármilyen módon történő kollektivizálása. Magas szinten elterjedt a vállalatok privatizálása. Pénzügyi szférája teljesen alárendelődött a tervgazdálkodás mechanizmusának, a tőzsde és kereskedelmi bankok pedig még nem jelentek meg a pénzügyi piacon. Az 1945-ös évet követően további kísérletek folytak az államszocialista rendszer kiépítésére, ámbár kevésbé centralizált és némiképp megreformált jelleggel. Az ortodox módszer bevezetése hozzájárult a kereslet mérsékléséhez, növelte az adók mértékét, s csökkentette az állami költségvetés szerepét a keresletben.⁷³

A sztálini államszocializmus mintájára 1949-ben bevezették a maoizmust, azaz a kínai államszocializmust. Nagy hangsúlyt fektette az ipar decentralizáltságára, s tekintettel az ország gazdasági lehetőségeire, erősen ösztönözték az agrárfejlődést és az egyenlőséget is. Központilag rögzített árrendszert építettek ki, beruházási politikájukat pedig egységesítették.

Az évek múlásával egyre több probléma merült fel a szocialista rendszerek elterjedésével a világ gazdaságaiban. Megoldásként felvetődött a független szocialista rendszer felépítése. Így a nagyfokú államosítás visszaszorul, s a különböző jogok az állam és a vállalatok közt szétosztódtak volna. Kiemelkedő reformpróbálkozás az Új Gazdasági Mechanizmus (ÚGM) bevezetése Magyarországon. Az állam befolyása a termelés fölött csökkent, a kötelező tervmutatók megszűntek, s kezdetét vette a decentralizáció. A mezőgazdaság ismét szerepet kapott a gazdaságban, s megindult a nyugati világgal szembeni kereskedelem. A Nyugat fejlettségi szintjéhez mért kelet-európai országok eladósodtak az 1979-es évek végére, minek hatására pénzügyi válság alakult ki Európában, ugyanakkor

⁷³ Gazdaságpolitika, kiadási hely és idő ismeretlen; pp. 21
5mp.eu/fajlok/.../gazdas_igpolitika_42_oldalban_www.5mp.eu_.doc

rendszerátváltást is eredményezett. Az államszocializmus helyét átvette a kapitalizmus egyik formája, kiemelkedő szerepet kapott a piaci koordináció.⁷⁴

A két század közt zajlott le továbbá a világ első nagy háborúja, amit közel 21 év elteltével egy második követett, Hitler elképzeléseinek és a fasiszta államok hatalomra jutásának következményeként. Népiirtással, a zsidók üldöztetésével, vegyi fegyverek, mint például a mustárgáz első bevetésével egybekötve, s nem utolsósorban a II. világháborút befejezését elősegítő atomtámadás is ebbe az időintervallumba sorolható Hiroshima és Nagaszaki ellen.

A két csatározás közt a világ különböző országainak gazdaságai romba dőlni látszottak. Erre egészen 1929-ig nem is volt példa, így tapasztalat híján 4 év kemény küzdelmével és különböző állami újítások hatályba léptetésével sikerült csak leküzdeni a káoszt.

Történelmünk szintén egyik nem elhanyagolható eseménye a század közepén, 1944-ben megfogalmazott Bretton Woods-i Egyezmény aláírása, mely által új alapokra helyezték a világgazdasági rendszert a háború után, tanulván az I. világháború és a Versailles-ban aláírt békeszerződések okozta katasztrófából, a Nagy gazdasági világválság kialakulásából. Megszüntették az aranystandardot, amit az aranydeviza-rendszer váltott fel, később bevezették az SDR-t (*Special Drawing Rights – Különleges Lehívási Jogok*) a dollár védelmében, s ez a rendszer egészen 1971-ig működőképesnek bizonyult. Az SDR az IMF tagországok szabadon használható közös dematerializált valutájaként hozták létre az 1970-es években, melynek lehívásához bizonyos összegű tagdíj befizetése volt kötelező évente. Mára már kiütköztek az akkori rendszer hiányosságai, s mostanra nemzetközi pénzügyi rendszerré alakították át azt. Új szövetségek jöttek létre, országok és nemzetek léptek konszenzusra, tehát akár a nemzeti összefogás évszázadának is tekinthető ez az időszak.

A '70-es évek elején az OPEC által hirdetett olajembargó hatására ismét válságba került a világ, ám bár némiképp alacsonyabb horderejűbe, mint az 1929-33-as évek során zajlott világgazdasági válsága idején. Sajnos az olajválság okozta károk még ma is érzékelhetőek, hisz a mindennapok egyik legszükségesebb nyersanyagának, a kőolaj eredeti árának sokszorosára való megugrását eredményezte, ami az azt követő időkben sem csökkent oly mértékben vissza, mint amekkora nagyságú az embargó bevezetése előtt volt.⁷⁵

A nagyobb horderejű történelmi pillanatok, na meg persze a mindezek mellett lezajló egyéb események – függetlenül attól, jó vagy rossz hatást fejtettek-e ki a mindennapokra a két

⁷⁴ Andor László (2010): *Eltévedt éllóvas; Siker és kudarc a rendszerváltó gazdaságpolitikában*; Napvilág Kiadó; Bp.; pp. 15-27

⁷⁵ http://www.vg.hu/gazdasag/vg_online/gazdasag_-_kulfold/081211_olajvalsag_252465

század során – vezette el az összes kontinens országait oda, ahol jelenleg is tart a világ. Egy újabb válság kellős közepére...

2.1. Hogyan kezdődött?

„Ha az USA tüsszent, a világ többi része ágynak esik.”
(közmondás)⁷⁶

Minden szakkönyv, amit kutatómunkám során kezembe vettem a témával kapcsolatban nyitó mondataiban megfogalmazza a tényt: a jelenlegi globális gazdasági világválsághoz hasonlóra nem akadt példa az 1929-33-as Nagy gazdasági világválság óta. Ugyanakkor – mint ahogy ez az előző korszak válságában is megfigyelhető volt – most sem vették figyelembe a szakemberek a katasztrófa kirobbanása előtti intő jeleket. Vagy csak nem akartak tudomást venni róla?

Ugyan akadtak olyanok, akik előre megjósolták mi fog történni, ám az előrelátók száma csekélynek bizonyult a hitetlenekkel szemben. Így a témában otthon mozgóak két táborra szakadtak: akik már az elején vészharangot kongattak, s akik csak nevettek rajta. Mostanra azonban minden ember számára világossá vált: válságban a gazdaság – újra.

Az első globális szintű válság lezajlása után ismét kezdetét vette a fejlődés, ezzel együtt elterjedt a különböző globális és regionális alapok létrehozása, melyek segítségével támogatást nyújtottak a rászoruló nagyvállalatoknak. Az idő múlásával a felhasználható tőke nagysága egyre magasabb méreteket öltött, ami később elérte a 250-300 millió dollár nagyságot. Tekintve, hogy az „új gazdaság” névvel illetett korszak legtöbb profitot termelő területe a technológiai cégek erős részvényeiből származó jutalékból adódott, így érthető, hogy ez a vállalkozástípus nagyobb mértékben részesült az alapítványi büdzséből kijutó pénzből, mint a többi cég. Ez a megkülönböztetés végül a „technológiai buborék” kipukkadásához vezetett a 2000-es évben, s a későbbiek során közvetett módon hozzájárult ahhoz, hogy 2008-ban egy újabb globális válság üsse fel a fejét a világban.⁷⁷

Az 1990-es évek közepén kialakult miniválságok végét követően a fejlődés a gazdasági mutatók folyamatos növekedésében is megmutatkozott, ámbar más-más ütemben, melynek mértékéhez nagyban hozzájárultak az FDI (*Foreign Direct Investment*) által biztosított beruházási lehetőségek. Főként India, Kína és néhány további ázsiai, valamint egy-két európai

⁷⁶ Dr. Nagy Gyula(2010): Globális pénzügyi válság – a jelenlegi tényleg más?; Kauz kiadvány; pp. 7
<http://kgk.sze.hu/images/dokumentumok/kautzkiadvany2010/nagy%20gyula.pdf>

⁷⁷ <http://blog.szta.hu/?p=894>

ország gazdaságára indult növekedésnek, s lényegesen meghatározó mértékben exportra, s nem hazai fogyasztásra termeltek; leginkább a fejlődő országok piacait célozták meg exportcikkeikkel. Ez a bővülés változást hozott a világkereskedelemben; már nem a fejlődő országok között folyt a nemzetközi kereskedelem. Új alanyok léptek a piacra a feltörekvő és fejlődő országok képében, ebből kifolyólag mára már zömmel e kettő valamelyike és a fejlett országok között bonyolódnak le a piaci műveletek. A külgazdasági kapcsolatokból adódó előnyök egyike a pénzügyi piac körforgásába bekerült tőke gyarapodása volt, melynek következtében likviditásbőség alakult ki.

A technológiai buborék kipukkadása után és a 2001-ben lezajlott dotcom-válság, végének hatására a FED úgy határozott, lecsökkenti a jegybanki alapkamatot, ami végül 2003-ra már 550 bázisponttal (ez 5,5%-os csökkenést jelent) vált alacsonyabbá, amit végül egészen 2004 nyaráig 1%-os szint körüli értéken tartottak.⁷⁸ A dotcom-válság tulajdonképpen az internetes részvények árainak felfűzésével kezdődött, ami az idő múlásával egyszer csak kipukkadt, s végül több internetes cég csődjéhez vezetett.

Az irányadó kamatláb szintje az évek során egyre kisebb méreteket öltött, 2008 utolsó negyedében már csak 0 és 0,25%-os sávban mozgott. Ennek hatására a FED mozgástere tulajdonképpen megszűnni látszott a kamatcsökkentés politikájának terén. Ez a lépés hatást gyakorolt az amerikai államkincstár kibocsátásának nagyságára is. Az emberek bizalma megrendülni látszott a kamatpolitikával szemben, ámde még így is a legkockázatmentesebbnek bizonyult az amerikai államkincstár által kibocsátott kötvényekbe fektetni, s így az államadósság a lehető legalacsonyabb nominális kamaton került finanszírozásra.⁷⁹

6. táblázat: Az amerikai kincstárjegyek és államkötvények hozama a 2009-es év március/április hónapjában, %

Futamidő	2009. március	2009. április
6 hónapos kincstárjegy	0,42	0,32
1 éves kincstárjegy	0,62	0,49
3 éves kötvény	1,31	1,33
5 éves kötvény	1,82	1,89
10 éves kötvény	2,86	2,92

⁷⁸ Soros György (2008): A 2008-as összeomlás és következményei, A pénzügyi piacok új paradigmája; Scolar Kiadó; Bp; pp. 119

⁷⁹ Magas István; i. m.; pp. 203-206

30 éves kötvény	3,64	3,79
-----------------	------	------

Forrás: Magas István, i. m. pp. 206

A közgazdasággal foglalkozó szakkönyvek némelyike szerint egy a monetáris politikában kialakulóban lévő válság egyik megelőző lépéseként az anticiklikusság elvét szükséges alapul venni, amely „...gazdasági növekedés idején elkerüli a túlfűtöttség kialakulását – amikor a termelés bővülési üteme az értékesítési lehetőségek bővülését kezdi meghaladni -, és ezzel próbálja megelőzni a válság kialakulását...”⁸⁰. Ha már kitört a válság, az anticiklikusság segítséget nyújthat annak kezelésében, megakadályozhatja a gazdaság visszaesését. Nagy valószínűséggel ezt a politikát vette alapul Alan Greenspan is, a FED akkori igazgatója. Az irányadó kamat csökkentésével és tartósan fenntartott alacsony szintjével valószínűleg a gazdaság növekedését akarta elérni az esetleges infláció kialakulása nélkül. Úgy tűnt, erre van is reális esély. Ám Kína gazdaságának megerősödésével Amerika nagy valószínűséggel nem számolt. A kínai gyártmányú importcikkek elárasztották USA piacát, s a „hazai” termékeket könnyedén kiszorította, mivel az olcsóbb munkaerővel elkészített termékek alacsonyabb ráfordítást igényeltek, mint az amerikaiak, ez által az eladási árak is jócskán a belföldi árak alatt húzódtak. Kína és a többi feltörekvő, illetve fejlődő ország az így szerzett tőkét újra és újra befektették a globális tőkepiacba, ennek köszönhetően magas készletekre tettek szert, ezzel megbontva az egyensúlyt, aminek korrigálása érdekében nem történt semmiféle intézkedés.⁸¹

Az alacsony kamatláb különböző ügyletekre sarkallta a hitelpiacot, leginkább az ingatlan- és jelzáloghitelek nyújtásának terén. Mivel a kamatok nagysága minimális – néhány százalékos - szintre csökkent, így az amerikai lakosság számára kifizetődőnek bizonyult a 2000-es évek elején a hosszú, akár 20-30 éves futamidejű jelzáloghitelek felvétele. Eredményként könnyedén eladósodottá váltak nem csak a frissen építkezők, de a már meglévő ingatlannal rendelkezők is.⁸²

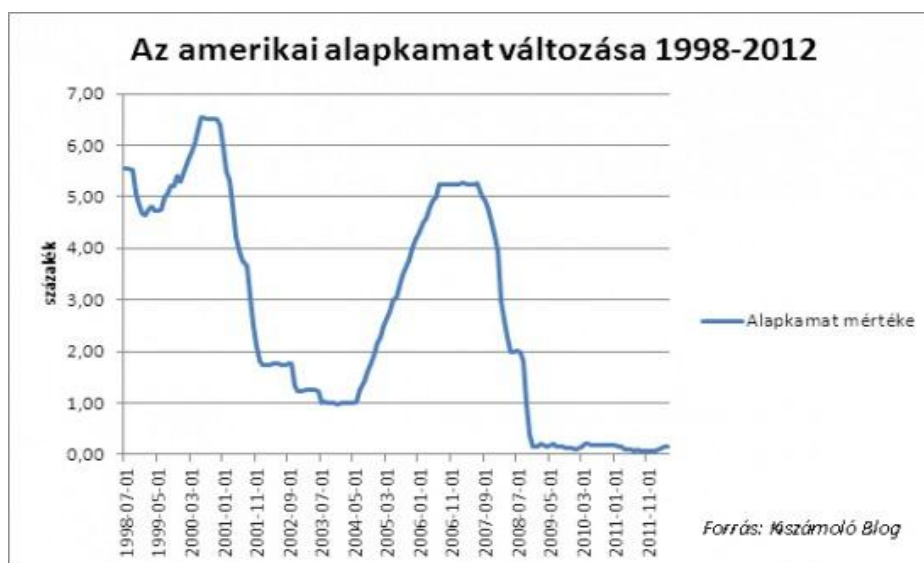
Egyidejűleg a gazdaság egyéb ágaiban is kibontakozott a fellendülés, a beruházások száma gyarapodott, ám ezek az események később a pénzügyi szféra területén komoly gondokat okozott, ami végül a válság egyik kiváltó okává lett.

⁸⁰ Magas István, i. m. pp. 203

⁸¹ Farkas Péter, i. m. pp. 11-12

⁸² Magas István, i. m. pp. 205

3. ábra: USA jegybanki alapkamatának változása 1998 és 2012 között

Forrás: <http://kiszamolo.hu/tulertekelt-e-az-amerikai-piac/>

Tény, hogy hivatalosan a válság kezdeti időpontját 2008-ra, de legkorábban 2007-re teszik, s a köznép fejében is ez a dátum villan fel elsőre, ha szóba kerül az adott téma. Nem hiába forog közszájon a „2008-as gazdasági világválság” elnevezés is. Vannak azonban olyanok, akik úgy tartják, a kirobbanás 2006-os dátumra tehető vissza. Az igazsága azonban az, hogy már a század kezdetén - 2000 és 2001 között - zajló események is jócskán közre játszottak a recesszió kialakulásában, többek között az Amerikai Egyesült Államok ellen elkövetett 2001. szeptember 11-ei terrorcselekmény is.

2.2. Az ingatlanpiaci buborék

Sok elmélet kering arról, mi lehet a valódi oka annak, hogy a II. világháborút – még ha megkésve is - egy újabb globális jellegű gazdasági összeomlás követett. A legelterjedtebb nézet mind közül a 2009-ben kiadott Akerlof és Shiller tanulmányban leírtak, azaz a hitelpiac-buborék kipukkadása vezetett idáig. Ismert olyan vélemény is, amely szerint az intézményi rendszer rossz struktúrájában keresendő a válasz, valamint az állami felügyelet hiánya a bankrendszer felett, illetve az elgondolás, hogy ezek az intézmények sérthetetlenek. Többen pedig azon a nézetet vallják, hogy ez a válság USA és Kína gazdaságai közötti egyensúlytalanság korrigálásának, és az újbóli egyensúly létrehozásának egy érdekes formája.

Különböző elgondolások fogalmazódtak meg arról is, hogy ez kulturális és nemzeti alapokon nyugvó problémák megtestesülése is lehet.⁸³

A számos elmélet közül csak néhány szivárgott be a közéletbe. A kiválasztott, mely a leginkább elhíresült a médiának köszönhetően, az ingatlanpiaci buborék kipukkadása, vagy épp kipukkasztása, ami az Amerikai Egyesült Államokban okozta a legnagyobb okot a fejfájásra, mivel ez a jelzálog piac összeomlásához vezetett az adott országban.

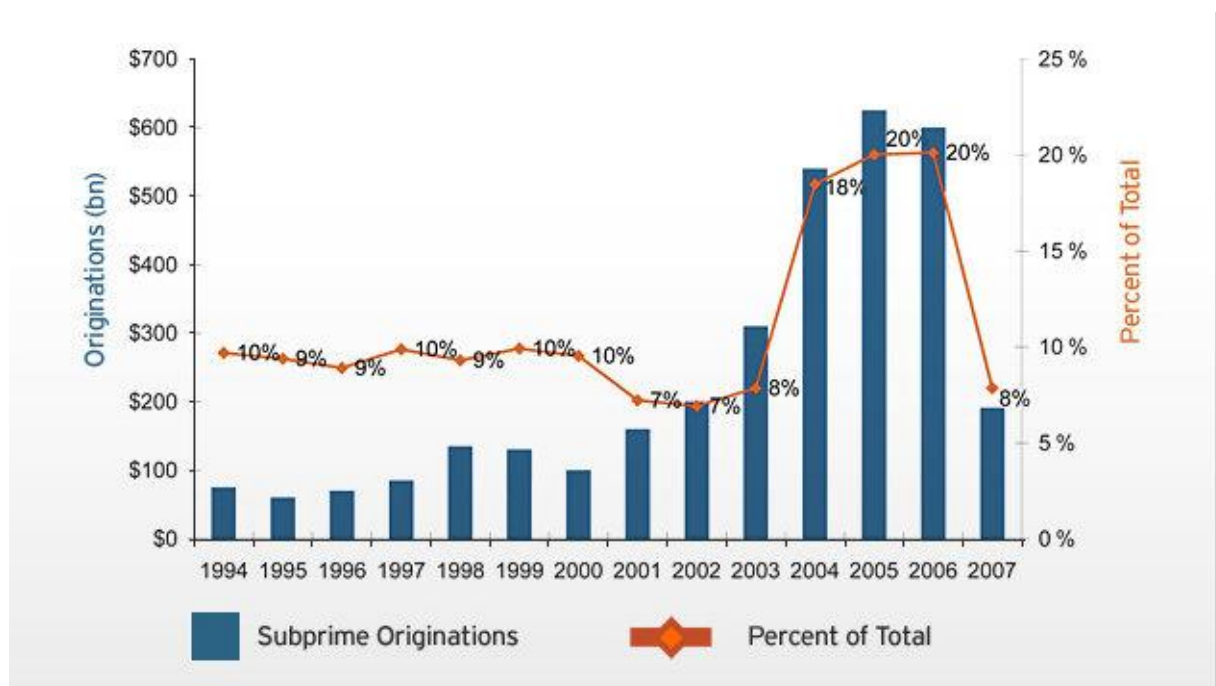
Hogy jött létre a buborék? Nos, az egyik okot már felvázoltam az előző alpontban: a FED által fokozatosan lecsökkentett alapkamat minimális sávon belüli tartása, amely következtében egyre magasabb arányban nőtt a hitelek iránti kereslet. Beindultak a jelzáloghitellel kapcsolatos ügyletek, mivel sokan úgy gondolták, alacsony kamatláb mellett érdemesebb kölcsönből lakást vásárolni, mint bérleményt fizetni, hisz a kölcsön visszatérítése után az ingatlan saját tulajdonná lesz, míg bérlemény esetén ez az eshetőség nem áll fenn. Ezzel egyidejűleg az ingatlanárak folyamatosan csökkentek, így USA-ban akár 0%-os önrész mellett is lehetőség nyílt bármilyen kölcsön felvételére.⁸⁴ A globális pénzügyi piacon elérhető tőke nagysága viszonylag magasnak volt mondható. A hónapok múlásával már olyan pénzügyi konstrukciók is megjelentek, melyek alapján akár olyan ügyfelek is jelzáloghitelhez juthattak, akik mindeddig nem rendelkeztek kellő fedezeti alappal, vagy csak nagyon magas kamatláb mellett vehettek volna fel bármi fajta kölcsönt, mivel magas kockázati faktort jelentettek a bank és egyéb pénzintézetek, mint például az „árnyékbankok” néven ismert pénzintézetek számára. Ezeket a hitelek nevezi az angol szakirodalom subprime, azaz „nem-elsőrangú” hiteleknek, amik a jelzálogpiaci hitelek nagyjából 10%-os arányát tették ki a 2007-2008-as években.

Az alacsony kamatból adódó kedvező hitellehetőségek okán egyre csak nőtt az ingatlanpiaci kereslet, ami automatikusan maga után vonzotta az árak megugrását, valamint a magántulajdonban lévő lakások számának növekedését is közel 5%-kal. Általános tudnivaló, hogy a jelzálog alapú hitelek fedezete – értelemszerűen - valamilyen ingatlan. Ezt figyelembe véve, s tekintve, hogy az ingatlanárak a nagy általánosságot nézve növekvő tendenciát mutattak a válság kirobbanásának kezdeti időszakában, a bankok és más pénzintézetek úgy vélték, nem okoz majd gondot, ha megnövelik a nem-elsőrangú hitelek arányát a „normális” jelzáloghitelekkel szemben, az eddigi duplájára, azaz 20%-ra.

⁸³ Dr. Egedy Tamás: A gazdasági válság hatásai városon innen és túl; kiadási hely és idő ismeretlen; pp 1-2

⁸⁴ Gál Katalin (2010): A válság hatása Németország gazdaságára, Válságkezelő intézkedések; BGF-Külkereskedelmi Kar; Budapest; pp. 10

4. ábra: Nyújtott subprime jelzáloghitelek nagysága (1994-2007)

Forrás: <http://www.jparsons.net/housingbubble/presentation>

Mindezek mellett a másodlagos jelzálogpiacokon teret nyertek a különböző kockázati tényezőkkel járó hitelcsomagok, más néven CDO-k (*Collateralized Debt Obligation* – *Adósságfedeztetű hitelkötelezettségek*) illetve az ún. *hedge papers*, melyek garanciát biztosítottak az ügyfél számára az egyéb értékpapírok csődbe jutása esetén.

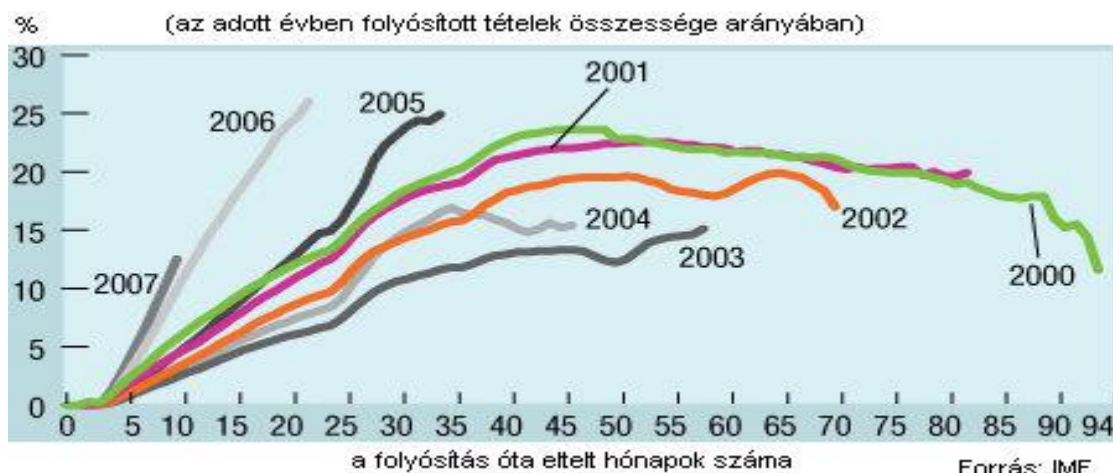
A CDO értékpapírként funkcionál, melynek fedezeteként különböző befektetések, mint például jelzáloghitelek vagy egyéb kötvények állnak, azaz egy olyan pénzügyi konstrukció, mely eltérő befektetésekből csomagot készít, s értékpapírrá alakítja át. Biztosítékként többnyire az egyébként is magas kockázattal járó *subprime hitelekkel* összekapcsolt egyéb befektetéseket vették, s ennek eredményeként maga a CDO is erős rizikójú befektetésnek bizonyult. Az értékpapírosítás folyamata során az értékpapírosító felveszi a kapcsolatot egy olyan céltársasággal, amely finanszírozási vagy refinanszírozási ügyleteket bonyolít. A pénzügyi szolgáltató által befektetett eszközök értékének ellenében a társaság kötvényeket vagy egyéb értékpapírokat bocsát ki, főként értékesítéssel foglalkozó társaságok számára, s a kockázatot maga a céltársaság viselte. A későbbiek során ez a fajta értékpapír nagymértékben elterjedt Amerikában és némi lemaradással Európába országaiban is.⁸⁵ A sok „termék” elszaporodása, s főként azok összetettsége miatt már nem volt teljesen eldönthető, pontosan ki

⁸⁵ Antal Melinda-Tímea (2008): Az amerikai ingatlanpiac és bankszektor válsága; XI. Erdélyi Tudományos Diákköri Konferencia; Kolozsvár; pp. 7

milyen kockázatot vállal egyes hitelfelvétel esetén, s ez a hitelpiaci buborék kipukkadása után komoly fejtörést okozott a hitelt felvevők számára.

Ez az állapot 2006 közepéig bárminemű probléma nélkül képes volt fennmaradni, ám a 2006-os év második felétől a piac telítettsége megmutatkozott, s az ingatlanárak lassú csökkenésbe kezdtek. A csökkenés hatására – mely az idő múlásával egyre gyorsabb folyamattá vált – a bankok és pénzügyi intézetek kénytelenek voltak bizonyos mértékű veszteséggel számolni, amennyiben a fedezetként szolgáló ingatlan piaci ára alacsonyabbnak bizonyult a hitel összegénél, illetve annál lényegesebb kisebb értékért tudott túladni a lefoglalt ingatlanon. 2010-re a helyzet egyre csak romlott, s a nyújtott subprime és a „normális” hitelek több mint 25%-a maradt fedezet és törlesztés nélkül.

5. ábra: A 60 napos törlesztési késedelembe esett subprime hitelállomány aránya

Forrás:

http://www.portfolio.hu/ingatlan/lakas/dramaian_no_a_hitelt_nemfizetok_aranya.93079.html

A fenn látható grafikon is mutatja, mekkora mértékben növekedtek a törlesztéssel elmaradt subprime típusú jelzáloghitelek nagysága pár hónap leforgása alatt USA-ban. A képen látható, hogy ez az arány 2007-ben volt a legmagasabb, amikor is csaknem 14%-os nagyságot ért el az adott időszakhoz viszonyítva.

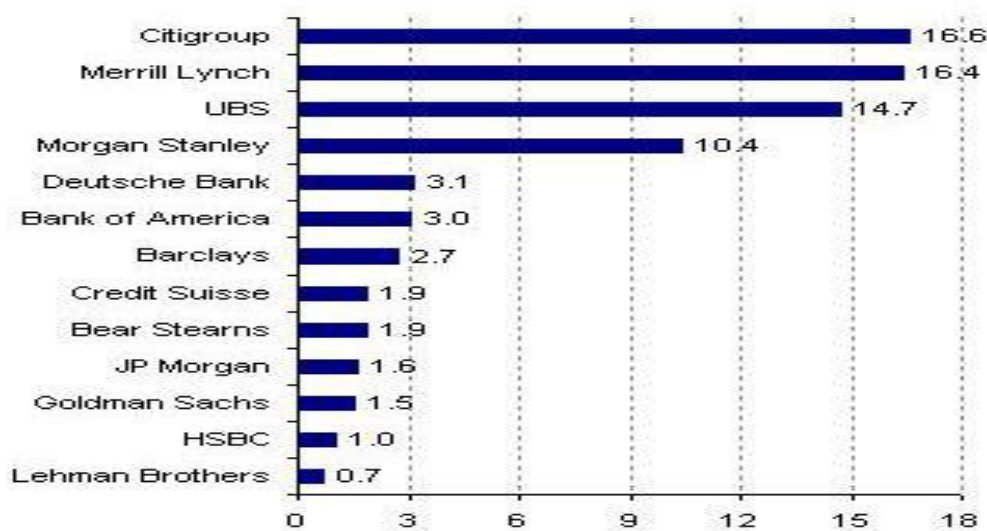
A túltelítődött hitelpiac és a vissza nem fizetett hitelek hatására az ingatlanpiaci buborék kipukkad, s kialakult helyzet okozta károkat a gazdaság pénzügyi szektora nem tudta elviselni. A pénzügyi problémák pillanatok alatt begyűrűztek a gazdaság egyéb szféráiba, a

gondok egyre csak szaporodtak, végül USA gazdasága összeomlott, s menthetetlenül megkezdődött a recesszió időszaka.⁸⁶

2. 3. A válság lefolyása USA-ban

A felelőtlen hitelnyújtás és a pénzintézetek számára kialakított szigorú szabályok hiánya okán a hitelpiaci buborék kipukkadása a magán- és állami szektorokban egyaránt komoly gondokat okozott. Az ingatlanirodák tönkremenetele hatást fejtett ki a hitelezőik pénzügyi helyzetére. A részvénypiaci indexek zuhanórepülésbe fogtak, a bankok kénytelenek voltak sorra elkönyvelni a veszteségeket – több mint 500 milliárd amerikai dollárt 2008 nyarán. A legnagyobb megdöbbenést azonban a Lehmann Brothers csődjelentése okozott, melyet USA legnagyobb bankjainak egyikeként tart számon a köztudat. Erre leginkább azért került sor, mivel a FED nem volt hajlandó támogatást nyújtani a bajba jutott bankon, mikor az csődvédelmet kért, tekintve, hogy nem számított rá, hogy esetleg a Lehmann Brothers bezárni kényszerül kapuit. Ez a tény azonban az esetleges bankpánik kitörésének potenciálját hordozta magában az egész ország területre nézve.

6. ábra: Bankok bejelentett és várt veszteségei (Mrd USD)

Forrás:

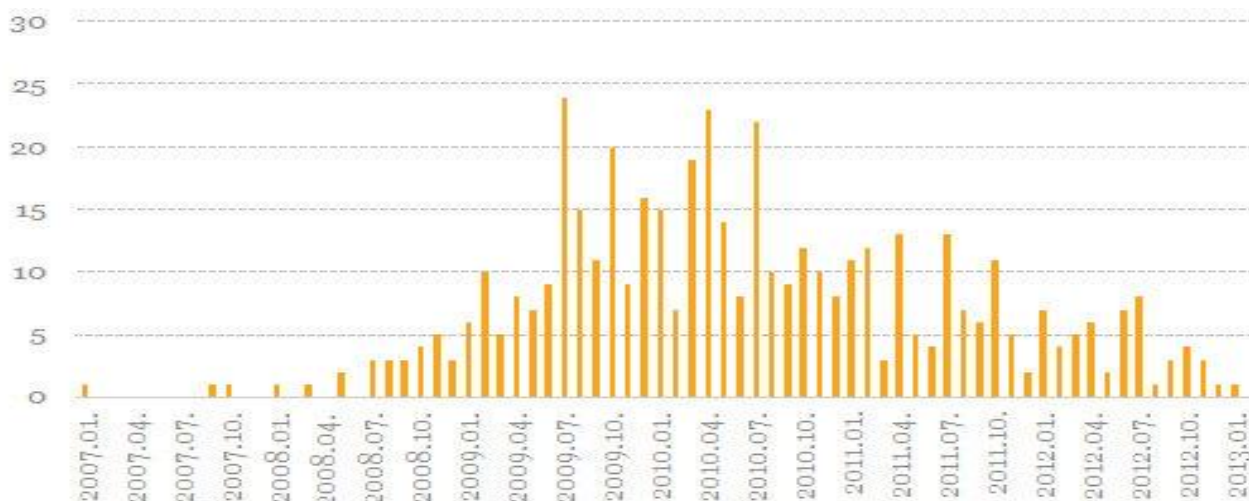
http://www.portfolio.hu/vallalatok/aldozatokat_szedett_a_hitelpiaci_valsag_top_10_sztori_2007-ben_3.91771.html

⁸⁶ Dr. Majoros Pál (2011): Régiók a világgazdaságban; Perfekt Gazdasági Tanácsadó Oktató és Kiadó a Sanoma company; Bp.; pp. 79-82

A Federal Reserve a Lehmann Brothers-szel kapcsolatban elkövetett hibáját azzal próbálta korrigálni, s ez által némiképp elkerülni az esetleges pánikot, hogy bizonyos mennyiségű kétesen pozícionált jelzálogalapú hitelt felvásárolt, mintegy 600 Mrd USD értékben, s így a későbbiekben előforduló likviditási problémák jelentkezését is csökkentette némiképp. 2009 tavaszán ismét felvásárolt további hiteleket 750 Mrd USD ellenében.⁸⁷

2008 szeptemberére teljesen eluralkodott a gazdaság pénzügyi piacán a káosz. Az ingatlanhitel nyújtása akadályokba ütközött, főleg a körbetartozások okán. Bankok sokasága könyvelt el hatalmas károkat egyik napról a másikra. A pénzügyminiszter, Henry Paulson kijelentette: *„Pénzpiacaink nehéz időket élnek át, szorosan együttműködünk a szövetségi tartalékbankrendszerrel, valamint a tőzsde- és értékpapír-felügyelettel és más szabályozó szervekkel a piacok stabilitásának és biztonságának erősítése érdekében”*.⁸⁸ Ennek fényében a FED a töle telhető legtöbb pénzeszközzel igyekezett szponzorálni a bajba jutott bankokat és egyéb vállalkozásokat. Remek példa az amerikai jegybank segítőkészségére az AIG biztosítótársaság számára nyújtott magas, mintegy 85 Mrd USD értékben érkező rendkívüli hitel, amivel egyben többségi tulajdonjogot szerzett a fenn említett társaságnál, ezzel a lépéssel voltaképpen államosítva azt.⁸⁹ Mindezek ellenére a sorozatos bankcsődökről szóló jelentések hírfolyamát nem lehetett megállítani, a 2008-2009-es évek során további államosításokra került sor.

7. ábra: Bankcsődök havi darabszáma USA-ban

Forrás: http://www.portfolio.hu/vallalatok/penzugy/bankcsod_amerikaban.173580.html

⁸⁷ Dr. Majoros Pál, i. m. pp. 83

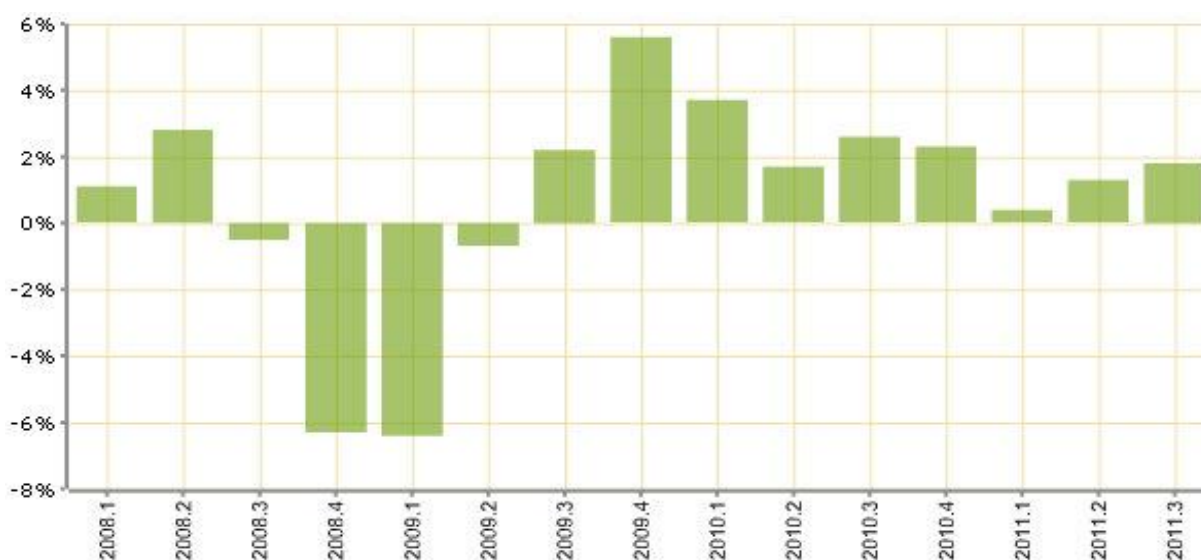
⁸⁸ http://hvg.hu/gazdasag/20080917_aig_fed_hitel_valsag

⁸⁹ http://fn.hir24.hu/gazdasag/2008/09/17/aig_csodje_magyarorszagon_is

Ugyan a kongresszus 2010-re ratifikálta a *Dodd-Frank Wall Street Reform and Consumer Protection törvényt*, és megkezdődött a harc a válságot kiváltó okok megszüntetésének érdekében, de ekkorra már a recesszió elég nagy károkat okozott a gazdaság egyes területein, s nem utolsósorban a GDP arányában is, s ez hatással volt a többi kontinens országaira is.

Ahogy az alábbi ábra is mutatja, 2008 utolsó kettő, valamint 2009 első két negyedében negatív irányt vett a GDP növekedése, ami 2008 4. negyedében megközelítette a -7%-ot, az itt látható periódus legmagasabb éves szintjét. A grafikonon látható azonban, hogy a negatív értékek 2009 végére megszűnni látszanak, s ismét pozitív irányúvá válik a növekedés. Ez idő tájt már hatályba léptek különböző intézkedések, forgalomba kerültek gazdaságélénkítő csomagok a FED jóvoltából, melyek kedvező hatása meg is mutatkozott a bruttó hazai termék százalékos nagyságának növekedésében egészen 2010 1. negyedévéig, amikor is láthatóan visszaesett a GDP növekedésének aránya. A jelenség magyarázható azzal, hogy a 2008-as gazdasági világválság lefolyása eltérő a megszokottól, azaz nem a normálisnak mondható V alakot írja le, mert a fejlődés szakaszába lépést váratlanul egy újabb recessziós időszak követett, így a leírt válsággörbe W alakot vett fel.⁹⁰

8. ábra: Negyedéves GDP-növekedés USA-ban 2008-2011

Forrás: http://www.mfor.hu/cikkek/2011__amikor_az_USA_elvesztette.html

⁹⁰ Dr. Majoros Pál, i. m. pp. 83-84

Természetesen a válságból szerencsétlenül jártak listájára nem csak a bankok, pénzüzetek, biztosító társaságok és ingatlanközvetítő cégek kerültek fel. A károsodottak között szerepelnek a jelzáloghitelből ingatlant vásárlók, a fogyasztók, mivel a reálgazdaságra nagyon hamar tovagyűrűzött az ingatlanpiaci válság. A gondok hamar elterjedtek a világban, mivel a CDO csomagok nem csak Amerikában, hanem a világ összes többi országában, illetve kontinensén nagyon közkedvelté váltak, s futótűzként terjed tovább. Ennek kapcsán nagyon hamar sikerült begyűrűznie a válságnak az egyéb gazdaságokba szinte minden földrészen.

Nem elhanyagolható, hogy – ahogy az az 1929-33-as Nagy gazdasági világválság esetében is megfigyelhető volt - a jelenlegi 2008-as válság során is rengetek munkahely szűnt meg, s akár egy ragály, úgy terjedt el a munkanélküliség a válságot érintő országokban. Példának okáért 2009-ben „létszámstop” alakult ki a közszférában, ezzel a lépéssel szerették volna az államok csökkenteni kiadásait. Tényleges létszámcsökkentésre valójában nem került sor, ám a közmunkások számának bővítése is elmaradt.⁹¹

A válság megszüntetése érdekében sok intézkedésre került sor, némelyek már az előző évszázadok tapasztalatain alapultak, némelyek a jelenlegi válság különleges csavarjaihoz igazodtak. Jóllehet, a gazdasági helyzet javulása nem mindenütt egyértelmű, mégis érződik, hogy a világ a jelenlegi helyzet végleges megszüntetéshez vezető útra lépett már, és előfordulnak olyan területek is, ahol teljesen megszűnni látszanak a gondok.

2.4. USA és Kína – hatalmi harc a válság idején

A válság hatást fejtett ki az Amerikai Egyesült Államok külgazdaságára, s némiképp megrengette annak nagyhatalmi pozícióját is a világban. Ám ebben szerepet játszott Kína hirtelen fejlődésének bekövetkezése a 21. század elején, melynek köszönhetően elfoglalhatta USA mellett a piac egyik vezető pozícióját a világgazdaságban. USA, mint fogyasztó, Kína pedig a termelői oldalt képviseli, s e két ország tekinthető valamilyen szinten a jelenleg fenn álló gazdaságok „motorjának”.

A két eltérő kontinens országa nemzetközi kereskedelmet folytat egymással, ettől függetlenül mégsem állnak egy szinten gazdasági szempontból. Ennek fő oka a folyó fizetési mérlegben fellelhető eltérések, amit az itt látható táblázatban jól meg lehet figyelni.

⁹¹ A válság hatása a munkaerőpiacra; Központi Statisztikai Hivatal (2011); Internetes kiadván; pp. 5
www.ksh.hu

7. táblázat: Áruk és szolgáltatások exportja és importja 2008-ban (Mrd. USD és %-ban)

	Kína	% GDP-ben	USA része	Egész %-ban	USA	% GDP-ben	Kína része	Egész %-ban
Folyó fizetési mérleg	426,1	9,8	308,4	72,4	-706,0	-4,9	-308,4	43,6
Áruk és szolgáltatások exportja	1581,7	36,5	337,9	21,3	1826,6	12,6	69,5	3,8
Áruk és szolgáltatások importja	1232,8	28,5	69,5	5,6	2522,5	17,5	337,9	13,4

Forrás: U.S. Bureau of Economic Analysis, IMF IFS

Szemmel látható, hogy Kína jóval eredményesebb volt a válság ideje alatt az áruk és szolgáltatások kereskedelmét illetően nyitott gazdaságának köszönhetően, mint az Amerikai Egyesült Államok. Viszont az is szembetűnő, hogy USA lényegesen nagyobb mértékben veszi igénybe az ázsiai ország outputjait, mint ahogy ez fordítva megtörténik, mivel a kínai termékek ára alacsonyabb a belföldi árak nagyságánál, ami versenyképesebbé teszi Kínát Amerikával szemben. Ezek a tények magyarázatként szolgálnak a Kínában felhalmozódott példa nélküli mértékű jegybanki tartalékra is.⁹²

Kína gazdaságának fő mozgatórugóját az iparban lehet megtalálni. A recesszió ideje alatt Kína is rengetek problémával kellett, hogy megküzdjön, függetlenül attól, hogy a későbbiek során pozitív irányba tudta állítani a mérleg nyelvét. Az ipari kibocsátás 2008-tól kezdődően némi lassulást mutatott, s a 2007-ben mért adatoktól 5,6%-os csökkenést lehetett felfedezni a 2008-as évben. A növekedés üteme egyre csak lassult, 2009 első negyedére már csak 6,1%-os volt, ami jócskán eltér a kedvező 10%-os ütemtől. Ennek okán Kína kijelenthette, hogy gazdaságát elérte a recesszió 2009-re.⁹³

Mindezen információkat figyelembe véve mégis az évek múlásával kijelenthetővé vált, hogy a válság okozta zűrzavar során keletkezett gazdasági verseny a kontinensek között – ha egyáltalán egy ilyen gazdasági esemény versenynek tekinthető - Kína került ki győztesként, nem csak Amerikával, de Európa fő gazdasági központjával, Németországgal szemben is. Ázsia egyik leghatalmasabb országa nagy előnyre tett szert nyitott gazdaságának

⁹² Gábor Tamás: Kína szokatlan kettős külgazdaságitöbblete; Magyar Tudomány; kiadási idő ismeretlen

⁹³ Magas István, i. m. pp. 323

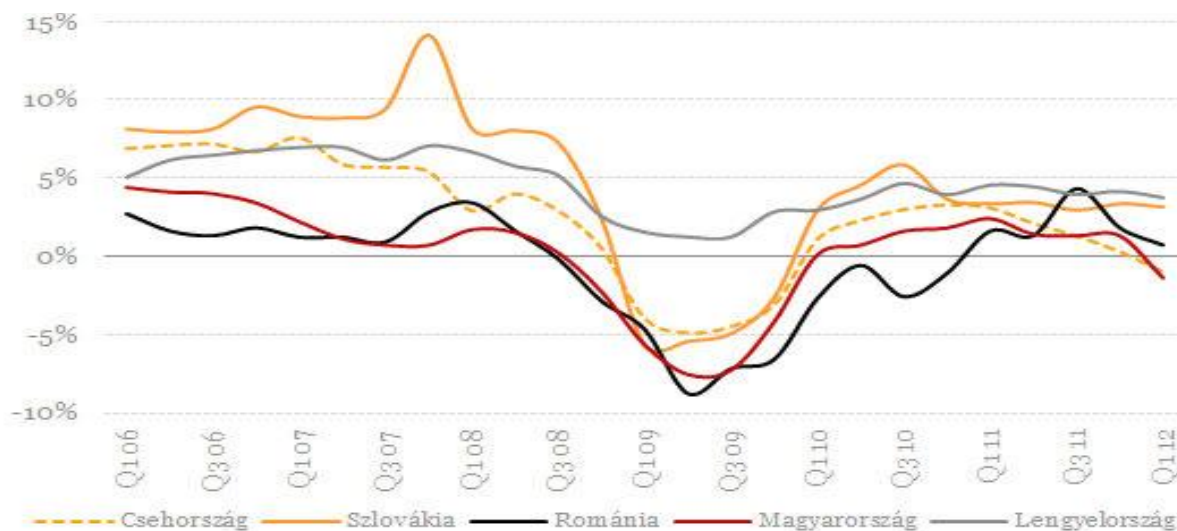
köszönhetően, befolyásosabb szerepet szerzett a világban, s nem utolsó sorban megerősítette a kínai öntudatot is a kapitalista-liberális modellekkel szemben.⁹⁴

2.5. Európa – a válság hatásai és annak következményei

Az ezredforduló kezdetén a miniválságokat követő növekedés eltérő módon ugyan, de Európában is megmutatkozott. A fejlődő országok - Szlovákia, Magyarország, Csehország, Szlovénia és Lengyelország – viszonylag gyors ütemben haladtak, s egymáshoz mérten nagyjából azonos arányban a fejlődés útján. A fejlett balti országokra a gyors, míg a kevésbé fejlett országokra – Románia és Bulgária - a lassú növekedés volt jellemző. Okként felsorolható, hogy nem rendelkeztek kellő kapacitással a versenyképesség fenntartásához, valamint sem külföldi, sem hazai tőkével nem voltak megfelelő mértékben ellátva. Ezzel szemben Közép- és Kelet-Európa országaiban az előbb felsorolt feltételek rendelkezésre álltak, így a fejlődés zavartalannak bizonyult. Egészen 2008-ig.

A válság beköszöntével a növekedés egyre alacsonyabb mértékűvé vált Európa országaiban, s a GDP rohamos csökkenésbe kezdett, ami tulajdonképpen a begyűrűző külső hatások eredményének bizonyult, főleg Szlovákiában és Csehországban.

9. ábra: Régiós országok GDP-növekedése (% , év/év)

Forrás: http://www.portfolio.hu/gazdasag/vart_feletti_a_lengyel_gdp.168017.html

⁹⁴ Inotai András (2010): Kína világgazdasági szerepének erősödése; Az exportorientált „modell” jövője; MTA Világgazdasági Kutatóintézet; Bp.; pp. 1
www.ma.hu/kulfold/175626/Kina_es_az_USA_uj_nagyhatalmi_model

A fent említett két gazdaság a 21. század kezdetétől komoly intézkedéseket tett az államháztartás és költségvetés megreformálásának érdekében, versenyképesebbé téve a gazdaságot. Mindezek mellett továbbra is számíthattak a külföldi tőkebefektetésekre, s ez sokat javított az országok válsággal való érintkezése során keletkezett veszteségeken. Ettől függetlenül a negatív események láncolata a két ország gazdaságában is jelentős fennakadást okozott. Ezzel a példával ellentétben Magyarországot majdhogynem kétszeresen érintette a válság, hisz a már eleven rossz gazdasági helyzetben lévő ország számára az adott helyzettel való küzdelem sok energiát és időt felemésztett. Mégis, az európai recesszió okán legtöbb kárt elszenvedett országok Görögország, Ciprus és Írország.

Az elmúlt évek során rengeteg cikk íródott Görögország és Ciprus elkésérítő gazdasági helyzetéről. A szomorú helyzet kialakulásáért a volt kormánypártot tartják felelősnek, minek hatalmi ideje alatt a gazdaság fokozatosan leépült. Megtriplázódott a munkanélküliek száma, s a rosszul alkalmazott fiskális politika miatt költségvetési hiány lépett fel, ami az évek múlásával már az éves GDP-t több mint 100%-ban meghaladta.⁹⁵ Görögországban szintén ez a helyzet állt fent. Az Európai Unió egysége hatalmas összegekkel igyekezett visszarántani a két országot az államcsőd széléről, ez az esemény ugyanis óriási zűrzavart okozna az euróövezetben, tekintve, hogy Ciprus és Görögország a monetáris unió tagja. Amennyiben a két ország bejelentette volna a csődhelyzetet, az euró, mint fizetőeszköz sokat veszített volna értékéből, s akár az GMU megszüntetéséhez is vezethet.

Írország 1980 óta komoly erőfeszítéseket tett azért, hogy megszilárdítsa országa gazdaságát, s helyét az Európai Unióban. A század elejére elért eredmény önmagáért beszélt, hisz Európa egyik legjobban teljesítő országává vált. A mutatók egészen a válság kezdetéig felfelé íveltek, ám a negatív hatások hamar megmutatkoztak, s megtörték a fejlődést. Így méltán elmondható, az európai válság egyik legnagyobb károsultja Írország, ami sokáig segítség nélkül, házon belül igyekezett lecsillapítani a viharos hullámokat, 2010-re azonban világossá vált, hogy ez lehetetlen.⁹⁶

Tekintve, hogy a térség országai területi szempontból nem vetekszenek Amerika vagy Kína méreteivel, így a gazdaságban elfoglalt helyük sem képes erre kereskedelmi szempontból, így jobbára a belföldi kereskedelem korlátozódik, szűk piacokon. Az egyik megoldás erre az uniós övezeten kívülre való nyitás jelenti. Mindezek mellett természetesen

⁹⁵ http://hvg.hu/gazdasag/20131007_ciprusi_valsak_vizsgalobizottsag

⁹⁶ Farkas Beáta - Voszk Éva - Mező Júlia (2012): Válság és válságkezelés az Európai Unió kohéziós országaiban; Szegedi Tudományegyetem Gazdaságtudományi Kar; Szeged; pp. 10
Letöltve: <http://www.eco.u-szeged.hu/kutatas-tudomany/tudomanyos-kozlemenyek/muhelytanulmanyok>

nem szabad elhanyagolni a belső piacot sem, nem feltétlenül jó ugyanis a túlzott exportorientáltság sem. A válság okozta gazdasági lyukak betömhetőek, ha Európa kis országai nyitottabb gazdaságpolitikát folytatnak, s a későbbiekben nem csak nemzetközi, de világkereskedelmi szinten is versenybe szállnak.⁹⁷

3. Mit tanított nekünk a válság?

Kutatómunkám elején nagy vonalakban ismertettem a Nagy gazdasági világválság kialakulásának okait és a módot, melynek köszönhetően végül a recesszió időszaka megszűnt. Az adott fejezeten belül tárgyalásra került továbbá a jelenlegi 2008-as világgazdasági válság témája, kirobbanásának oka és hatásai. A két nagy válság létrejöttének miértjeit összemérve meglepően sok hasonlóság felfedezhető.

Szembeötlő tény, hogy a recessziós időszak gócpontja mindkét esetben New York volt, s elsőként bankválság formájában jelentkezett. A 21. században kialakult pénzügyi válság során annak mindhárom formája megtalálható volt: a valuta-, az adósság- és a domináns bankválság. Ez ugyanúgy megfigyelhető a '29-'33-as válság esetén, hisz a tőzsde összeomlásával a bankok kénytelenek voltak sorra bezárni kapuikat, az országok eladósodtak, s a valutarendszer alapjaiban ingott meg.

A pénzügyi piac összeomlását rendszerint az áruk és szolgáltatások piacán keletkező problémák követik, minek hatására maga a foglalkoztatottsági mutatók is meredek zuhanásba kezdenek. Ezzel befolyást gyakorolva az állami szférán kívüli magánszemélyek jólétére. A termelési mutatók romlása automatikusan az ország GDP-nek csökkenésével is együtt jár.

Az IMF kutatói megfigyelték, hogy a világ pénzügyi központjaiban (USA, Japán, az eurózóna, Egyesült Királyság) előforduló pozitív vagy negatív események a nemzetközi pénzügyi összefonódások következményében folyamatosan ráhatással vannak a velük kapcsolatban álló gazdaságok működésére. Ez pedig könnyedén elősegítheti a káosz elterjedését, a depresszió kialakulását.⁹⁸

Persze, vannak eltérések is a két válság kirobbanásának okai és lefolyása közt, hiszen nem egyszer hangoztattam már, két egyforma válság nem létezik. Mégis, a lényeges aspektusokat nézve nem adódik akkora eltérés, mint az elvárható lenne, figyelembe véve, hogy két különböző globalizációs szinten álló század válságáról van szó, s a 20. századbeli válságból leszűrt tanulságok, s az ott megismert előjelek sok előnyhöz juttathatták volna a

⁹⁷ Dr. Majoros Pál, i. m. pp. 392-395

⁹⁸ Dr. Nagy Gyula, i. m. pp. 6-15

2008-as kormány tagjait, amennyiben időt és figyelmet szenteltek volna arra, hogy figyelembe vegyék a jelenlegi világválság kirobbanása előtti tüneteket.

Szóbeszéd járja, hogy erre többek között azért nem került sor, mert az USA számára ideális helyzetet teremtett a FED által lecsökkentett jegybanki alapkamatnak köszönhető események láncolata, hisz rövid távon gyors növekedést ért el a gazdaság, s a hatalmon lévők úgy vélték, kellő mértékben kézben tudják tartani a folyamatot és képesek megállítani azt, még mielőtt komolyabbra fordulhatna a helyzet. Így úgy vélem kijelenthető, hogy a 2008-as világgazdasági válság mechanikusan előidézett események eredményeként jött létre, rezsimeket döntött meg, nagyhatalmi pozíciókat rendezett át, s talán egy új világ kezdetének ígéretét is magával hozta. Mindez pedig nem más miatt, mint az emberi kapzsiság egyik velejárójaként. Az ingatlanpiac spekulációs ügyletei megkezdése után várható következmény volt a buborék kipukkadása, s ezzel egyidejűleg az esetleges válság kialakulása, ennek ellenére nagyobb jelentőséget tulajdonítottak az ügyletekből származó profit növelésének, mint a gazdaság problémákkal szembeni megvédésének.

IV. A XXI. SZÁZADI EURÓPA ÉS ANNAK VÁLSÁGA

*„A szakértők végül is oda juttatták a világot, ahová csakugyan eljutott.
Mi lenne most, ha végre az egész vonalon megszólalna és közbeszólna
a magánember? Megszólalna és azt mondaná: "Kérem, rólam is szó van." (...)
Mi lenne, ha végre közbeszólna a magánember Péter és János?
A szakember ezt feleli: "Óriási zavar lenne belőle." De ez egyáltalán nem biztos.
Mert Európa pillanatnyi helyzetképe megint csak azt bizonyítja, hogy óriási
zavar keletkezett világszerte a magánember közbeszólása nélkül is.”⁹⁹
(Márai Sándor)*

A 21. századdal kapcsolatosan sok dolog elmondható, mégis a legtöbbször hangoztatott fogalom maga a „globalizáció”. Ez nem azt jelenti, hogy a század kezdetéig nem volt erre a jelenségre példa, sőt! A folyamat évtizedek óta zajlik, ám kicsúcsosodni csak jelenlegi világunkban látszik, ettől függetlenül a mindennapok múlásával tudatos módon a hétköznapi emberek többsége nem foglalkozik vele. Mit is jelent a globalizáció? Nos, definíció sokasága található fenn az interneten, és mind közül a számomra leginkább kézzel foghatónak Anthony Giddens szavai tűnnek: *„A globalizáció a világot átfogó társadalmi kapcsolatok intenzitásának növekedése, amely révén távoli helyek úgy kapcsolódnak össze egymással, hogy az egyik helyen bekövetkező eseményeket sok kilométernyi távolságban lejátszódó folyamatok befolyásolják, és viszont.”*¹⁰⁰ Ez az én olvasatomban annyit tesz, hogy a globalizációs folyamatos során az eltérő nemzetek, kultúrák és gazdaságok egymással kapcsolatba kerülnek, függetlenül attól, a bolygó melyik féltekéjén terülnek el, mivel a földrajzi távolságokat módjában áll áthidalni. A kapcsolat útján hatással vannak egymás életére, hol pozitív, hol negatív eredménnyel.

Pozitívumként említhető a nemzetközi szabad kereskedelem kialakulása, illetve elterjedése a II. világháború befejezése után, amely szabályozására a Bretton Woods-i Egyezmény keretein belül létrehozták a GATT egyezményét, ami 1995-től WTO néven él tovább. Eredményként felmutatható, hogy nagy segítséget jelentett a különböző földrészekén elterülő országok közti kereskedelemben. A globalizáció térhódítása során a munkamegosztás nemzetközi szinten átrendeződött, a külföldi tőkebefektetések mennyisége megnőtt, nagyobb szerepet kaptak a gazdaságban a multi- és transznacionális vállalatok, s bizonyos szinten megkezdődött az amerikanizálódás és a kulturális globalizáció Európában.

A globalizáció elterjedésének kulcsa az integrációban keresendő, melyet más szóval beolvasztás, vagy összevonásként emlegethetünk. Integráció a világ több területén is

⁹⁹ <http://www.citatum.hu/kategoria/Velemeny/2>

¹⁰⁰ http://anubis.kee.hu/pdf/bscoko/glob_L122.pdf - 1. dia

előfordul, így ismerhetünk társadalmi-, pénzügyi-, regionális- vagy politikai integrációt. Az évek múlásával megannyi elmélet született a témával kapcsolatban, mint például a liberális és neoliberais iskola, a munkamegosztás-elméletek, a konfliktuselméleti iskola, a reguláris – más szóval dirigista - vagy annak ellentéte, a funkcionalista szemléletmód. Céljukként lényegében azt tűzték ki, hogy megkíséreljék megfogalmazni az integrációs formákat.¹⁰¹

Az Európai Unió is egy integrációs folyamat beteljesüléseként jött létre a II. világháború befejezése után, bár kezdetben EGK (Európai Gazdasági Közösség) néven tevékenykedett. Ahhoz, hogy megérthessük az EU jelenlegi státuszát, jó tisztában lenni az integrációs történet három nagy elméletével: a föderalizmus, a funkcionalizmus és kormányköziség.

A föderalizmus lényegében az első próbálkozás volt arra a háború befejezése után, hogy létrehozzanak egy szupranacionális, azaz nemzetek feletti államot, és fokozatosan leépítsék a nemzetállamok hatáskörét, mivel ebben látták a háborúk kirobbanásának egyik okát. Ám hamar kiderült, hogy ezek a gyakorlatban nem kivitelezhetőek, mivel a nemzetállamokat irányító hatalmak nem mutattak hajlandóságot a hatalom átadására. Jóllehet, hogy a politikai integráció nagy gondolata nem valósulhatott meg, a direkt föderalista elveket vallók mégsem adták fel, s úgy határoztak, ha nyílt úton nem megy, hát kerülővel, de elérik céljukat. Ez a tézis később a funkcionalizmus nevet kapta, amely először a Benelux államok területén fogalmazódott meg. Ebben az időben fokozatosan összehangolódott az európai országok közti kereskedelem, majd ez szép lassan „átcsordul” további területekre, mint például a gazdaság, a környezetvédelem, vagy épp a monetáris rendszer. Az „átcsordulások”, vagy más névvel „spill overek” elősegítik az integrációs folyamatok lezajlását. Mindez természetesen még az EU elődjének korában, az EGK időszakában zajlott.

Az 1990-es évek elején Jacques Delors, francia keresztényszocialista politikus óriási lépés megtételére ösztönözte Európa országainak irányítóit, s a Maastrichti Szerződésben, melyet '93-ban ratifikáltak, lefektette az Európai Unió megalakulásához szükséges alapokat, s ez jelenleg Európában integrációs szempontból nézve az utolsó nagy előrelépést jelenti. Az EU ugyan nem működik szuperállamként a nemzetek felett, mégis reményt keltő hatást gyakorol a kontinens lakóira, hogy az „egységes” fellépés talán egy jobb jövőt hordoz magában.¹⁰²

¹⁰¹ Veress József (1999): Gazdaságpolitika; Aula Kiadó Kft; Bp.; pp. 335

¹⁰² Pogácsa Zoltán (2009): Álomunió, Európai piac állam nélkül; Nyitott Könyvműhely; Bp. 15-22

1. Az egységes Európa

„Egyesülve a sokféleségben.”¹⁰³

Mára már jócskán kiforrottnak tűnik az Európai Unió egységének lényege, s tagállamainak gazdasági helyzetében felfedezhetőek a tagsággal járó kedvezmények hatásai. Persze minden éremnek két oldala van, így uniós tagnak lenni nem csak előnnyel, de hátránnyal is jár. Ettől függetlenül mégis többször hallani jótékony hatásokról, mint annak ellentettjéről.

Mit is jelent az EU-ba tartozni? A bevezetőben úgy jellemeztem az EU-t, mint „...mindenki számára ismert gazdasági és politikai szövetség az európai kontinens javarészen elterülő országok között.”¹⁰⁴ Ez a szövetség azért jött létre, hogy együttes erővel fellépjen mindazon káros befolyások ellen, melyek a kontinens országait érhetik csoportosan, vagy külön-külön. Kiküszöbölésük eredményeül egy fejlettebb, produktívabb és innovatívabb világ megvalósítását szeretnék elérni.

A kívánt eredmény elérése érdekében az Európai Unió Balassa Béla által 1961-ben megalkotott 5 lépcsős integrációs modelljét vette alapul. Első lépésként megszüntette a vámok és kvóták rendszerét, és kialakította a szabad kereskedelmi övezetet a tagországok között.

Majd ezt némiképp kibővítve bevezetésre került a vámunió a 3. világ országaival szemben, tehát minden olyan piaci szereplővel kapcsolatban, aki nem tagja az uniónak.

Az integrációs folyamat következő állomása a gazdasági összeolvadás lépcsőfoka, mely során egységesül a belső piac, tehát a termékek, szolgáltatások, a tőke és a munkaerő szabadon áramolhat az országok között. Ennek dacára politikai és jogi szempontból önállóak maradtak. Szükségességének magyarázatául szolgál, hogy így a termelők és fogyasztók számára kiszélesedik a piac, ámbar ez nem minden ország számára előnyös.

A negyedik lépcsőfok a gazdasági és monetáris unióhoz való csatlakozás, mely kötelező jellegű minden csatlakozni kívánó ország számára. A maastrichti kritériumok teljesítése hozzásegíti az euróövezeti tagokat a közös valuta, azaz az euró bevezetéséhez, ami előnyt jelent a valuta stabilitása, illetve az esetleges árfolyamkockázatok megszüntetése esetén. Ezzel a központi bank szerepét az Európai Központi Bank veszi át, s hozza meg a későbbi intézkedések javarésztét. Ebből azonban hátránya is származik a csatlakozottaknak, hisz így tulajdonképpen monetáris szuverenitásáról lemondva elveszíti a belföldi valutára irányuló

¹⁰³ http://europa.eu/about-eu/basic-information/symbols/motto/index_hu.htm - Az EU jelmondata

¹⁰⁴ Adott mű; pp. 4

gazdaságpolitikai eszközeit, valamint a konvergencia kritériumok erősen szabályozás alá vonják a fiskális politikát is.

Végezetül a politikai unió létrehozása következik, mely során a tagállamok közös intézményrendszert, államszimbólumokat alakítottak ki, így ugyan hivatalos formátumban nem elismert, az EU mégis egyedülálló államként funkcionál.¹⁰⁵

Megfigyelhető, hogy a korlátozások, vagy épp azok hiánya nem csak előnnyel, de árnyoldallal is járnak, mivel a csatlakozás révén az államok némiképp elveszítik önállóságukat, s ugyan szokták volt mondani: „egységben az erő”, néha mégsem hátrány, ha bizonyos problémák megszüntetésére irányuló intézkedések „házon belül” és nem nemzetközi szinten történnek. Ettől függetlenül a válsággal szemben egyértelműen elmondható, hogy egységeként lépett fel az unió...ámde! Mégis hogyan?

2. EU a válsággal szemben

Az előzetes előrejelzések alapján ez év végére várhatóan sikerül az EU tagállamainak felzárkózniuk a válságot megelőző gazdasági szinthez. Természetesen ezt sok dolog befolyásolhatja. A statisztikák szerint azonban az előre jósoltak nem mindenütt válnak valóra. Példa erre az unió GDP-je, mely 2013 elején 1,7%-kal tért el a 2008-ban mért adatokhoz képest.¹⁰⁶ Mindazonáltal mára már sok helyen érzékelhető a válságból való kilábalás okozta megkönnyebbülés szele.

Jóllehet, a káosz megszüntetésének érdekében létre hozott szinte azonnali 2009-es intézkedések bevezetése egyetemes szinten történt Európa szerte, a kívánt hatás mégsem egyenletes mértékben alakult ki. Ez persze nem feltétlenül jelenti azt, hogy az érvénybe léptetett megszorítások ésszerűtlenek lennének. A növekedés elérésének arányai közt keletkezett eltérésekre magyarázatként szolgálhat az az egyszerű tény is, hogy a válság a kontinens különböző részein más és más erősséggel jelentkezett.

Tekintetbe véve, hogy a legnagyobb probléma forrása a globális pénzügyi piacon a rosszul minősített hitelek következményei voltak, így az Európai Parlament és az Európai Bizottság 2009-es őszi ülésén úgy határozott, bizonyos hitelminősítési intézkedések hatályba léptetésével próbál gátat vetni a válság tovagyűrűzése ellen. A minősítés nagy szerepet játszik ugyanis a finansziális piac működésében, és segít feltérképezni a potenciális partnerek

¹⁰⁵ Pogátsa Zoltán, i. m. pp. 31-38

¹⁰⁶ Farkas Péter – Meisel Sándor – Weiner Csaba (2012): Elveszett illúziók, A világgazdaság tartós válságáról; MTA KRTK; Bp.; pp. 120

likviditási és rentabilitási helyzetét, valamint elősegíti a bizalmat is a felek között. A Bizottság két célt tűzött ki maga elé ezzel kapcsolatban: hatékonyabbá és átláthatóbbá tenni a hitelminősítők munkáját, melyet úgy kívánt elérni, hogy kizárólag az Európai Értékpapír-piaci Hatóságok fennhatósága alá vonta a hitelminősítők felügyeletét. Továbbá 2010-től minden hitelminősítő számára elengedhetetlen a regisztráció, amennyiben tevékenységét az unión belül is végezni szeretné.¹⁰⁷

A G20 csúcstalálkozóján, 2009. november 15-én az Európai Unió egy világtervvel állt elő, melynek köszönhetően igyekezett megreformálni a világ pénzpiacát, szakértők segítségét is igénybe véve. Ebben a szellemben célként tűzték ki a szoros együttműködést fiskális szempontból, hogy a későbbiekre nézve ne történhessen a 2008-as válsághoz hasonló. Mindemellett eltökélt szándékukban állt a bajbajutott országok megsegítése, a globális szervezetek feladatainak újragondolása, illetve a protekcionizmus eszméjének végleges elutasítása.¹⁰⁸ A segélyezésre szánt összegek nagysága az évek múlásával fokozatosan növekedett, annak érdekében, hogy az olyan országokat, mint például Görögország, megvédjék az esetleges államcsőd kialakulásától, amely nem csak az ország számára jelentené a véget, de az Európai Unió egységét is erősen megrengetné. Nem beszélve arról, hogy magát a közös valuta értékét mennyiben csökkentené, ha ez a nem kívánatos helyzet bekövetkezne.

Értelemszerűen a gazdaság élénkítése érdekében is hoztak létre csomagokat, főként az IMF közreműködésével. Ennek célja a gazdaság élénkítése volt, a vásárlóerő és a foglalkoztatottsági szint hirtelen lecsökkenésének növelése érdekében, s nem kevesebb, mint az EU GDP-jének 1,5%-át kitevő összeg nagyságában. Az összeg java részét a tagországok költségvetési kereteiből kellett kiszorítaniuk, körülbelül 170 Mrd eurót, a fenn maradó 30 Mrd eurót pedig az Európai Beruházási Bank (EBB) és az Unió állta. Az Európai Gazdasági Terv keretein belül nem a kormányok, hanem az egyszerű családok, munkavállalók, kis-, közép- és nagyvállalatokat kívánták megsegíteni, akiket leginkább érintett a válság, holott lényegében annak kirobbantásában közvetlen módon nem vettek részt, megkülönböztetett figyelmet szentelve az építő-, illetve autóiparban működő vállalatokra, ösztönözve őket a fejlesztésekre, különös tekintettel a környezetbarát megoldások irányában való kutatások terén.

A terv lényege abban állt, hogy szinte bármilyen eszköz bevetése mellett a gazdasági élet felpezsdüljön, s a tagállamok közti kapcsolat is szorosabbá váljon. José Manuel Barosso, az Európai Bizottság elnöke a válság kirobbanásának kezdetén úgy nyilatkozott a

¹⁰⁷ <http://www.bruxinfo.eu/cikk/20100603-a-hitelminositok-kormere-nezne-a-bizottsag.html>

¹⁰⁸ <http://www.bruxinfo.hu/cikk/20090409-a-valsag-ellenere-novelni-kell-az-unios-segelyeket.html>

gazdaságélénkítő tervről, hogy „*elég nagyszabású és merész ahhoz, hogy rövidtávon eredményes legyen, ugyanakkor kellően figyelembe veszi a stratégiai és fenntarthatósági szempontokat ahhoz, hogy hosszú távon lehetőséget kovácsoljon a válság jelentette szükségből*”, írta az Európai Bizottság a gazdaságélénkítéssel kapcsolatos 2008-as összefoglalójában.¹⁰⁹

A németek, franciák és az Egyesült Királyság önálló intézkedéscsomagokat alakítottak ki a válság megfékezése érdekében, az adott országban konkrétan megjelenő problémák milyenségére kalibrálva a hatékonyabb fellépés érdekében, s példájuk követésére ösztökölte a Bizottság a többi, válsággal küszködő országot is. Persze ennek némiképp európai szintre emelt formájában. Ehhez a szükséges tőke javát igyekezett biztosítani, s nem korlátozni az igényelt segélyek alkalmazási lehetőségét konkrét területre, hanem engedélyezte annak lehetőség szerinti szabad felhasználását.

A század elején megalkották a Lisszaboni Szerződést, melyben megfogalmazottak alapján a Bizottság motiválni akarta az uniós tagok zöldmezős beruházásait, s elérni ezzel a gazdaság strukturális beállítottságának módosítását, hogy 2010-re az Európai Unió, s vele együtt maga a földrész, a világ egyik legversenyképesebb területévé váljon. A kitűzött cél érdekében minél inkább hangsúlyt fektettek a versenyképesség növelésére, s egy új, tudásalapú társadalom létrehozására. Ennek szellemében alakították később a válság kezelésére hozott intézkedéseket is.

A gazdasági világválság kirobbanása a stratégiában megfogalmazottak megvalósítását jócskán visszavetette, így a 2010-es év végére nem állt az EU módjában kijelenteni, a világ legversenyképesebb térségévé nőtte ki magát. A Lisszaboni Szerződésben leírtak teljesítése elmaradt, ugyanakkor megszületett az Európa2020 Stratégia, hasonló eszméket magába foglalva. Az elkövetkezendő 7 év során kiderül, a megszorítások és egyéb intézkedések mennyiben segítették elő a stratégia megvalósítását...

¹⁰⁹ http://ec.europa.eu/news/economy/081127_1_hu.htm

V. ÖSSZEFOGLALÁS

Kutatásaim során jó néhány, a témába illő kötet került a kezembe, s ugyan a megalkotott vélemények közt akadt eltérés, mégis a többség úgy tartja, az Európai Unió helyén kezelte a pénzügyi piacon belül kialakult katasztrofális helyzetet. A közös fellépés a problémás területeken ütőképesebbé tette a válságellenes intézkedések hatását, mintha azt egy ország autarch módon, azaz zárt gazdaságon belül próbálta volna meg kezelni. A segély- és intézkedéscsomagok némelyek szerint kényszerzubbony módjára kötötte gúzsba a kormányok kezét, s nem hagyott elég teret az egyes nemzetek számára kibontakozni, sem fiskális, sem egyéb területen, hisz jószerével az EU rákényszerítette tagországait az együttműködésre, hivatkozván a tagsággal járó kötelezettségekre és jogszabályokra. Ettől függetlenül az mellett szinte mindenki egyöntetű állást tudott foglalni, hogy a válságszakaszokon való mihamarabbi végighaladás érdekében az egyik legmegfelelőbb megoldást jelenti a gazdaság felélénkítése, az innovációk és kutatások támogatása, s nem utolsó sorban a polgárok terhének csökkentése akár adócsökkentés formájában, akár segélyek kiutalása útján.

Úgy hiszem kellően megfigyelhető az 1929-33-as Nagy gazdasági világválság idején ratifikált törvények és újítások irányvonalán, hogy már a '30-as években sikerült Rooseveltnak elnöknek, és persze az őt megihlető Keynesnek felismerni azt, hogy az állami úton történő szigorítások egy kis időre ugyan valóban diktatórikus rendszer kialakulásának érzetét keltheti a gazdaságban, mégis szükséges lépésnek bizonyulnak a „pokol” elszabadulásának megfékezése érdekében. Ez teljesen érthető lépésnek tűnt annak idején, és később be is bizonyította annak eredményességét, hisz a válság megszűnt, a makrogazdasági mutatók, mint például GDP pedig ismét növekedésnek indult. Úgy hiszem ez egy tökéletes példa arra, hogy a válság leküzdése egy országnak egyedül is megy, természetesen nem csak belső forrásaira támaszkodva, bár ez áldozatos munka és rengeteg erőfeszítést igénylő folyamatlánc.

A következő korszak nagy válsága szintén Amerika lelkén szárad, viszont ez sokak – teszem azt Kína – számára főként előnnyel járt, hisz lehetősége nyílt egy hatalmas lépést tenni előre a nemzetek közt kialakult hierarchiában. Itt már felmerült a kérdés, természetes úton alakult-e ki a válság. Meggyőződésem, hogy Amerikának módjában állt figyelembe venni az intő jeleket, ám ez kisebb rövidtávú haszonnal járt volna, így erre – véleményem szerint – többek között ezért is nem került sor.

A következő kérdés, melyet felvettem a dolgozatom bevezetőjében arra irányul, mennyire vált hasznára az unió Európának? Úgy vélem, erre nagyon nehéz helyes választ találni. Figyelembe véve, hogy akadtak országok, mint például az örök példa, Görögország,

melyek számára az egységes támogatás hiánya felért volna a nemzet romba dőlésével, azt kell mondanom, hogy szükséges, bár néha rossz, hogy az EU, mint egység, összetartsa a földrész nemzeteit. Legalábbis annak többségét. Ugyanakkor mindig fennáll az örök „mi lett volna, ha...” kérdése, amely ebben az esetben is – legalábbis számomra – ott lóg a levegőben. Vajon mi lett volna, ha az Európai Unió nem alakul meg az 1900-as években? Merre haladt volna a világ? Mindenképp konszenzusra léptek volna az országok a válság ellen? Ez most már csak költői kérdések sora, bár néha talán nem rossz, ha gondolkodóba ejti az európai népet. Hiszen sosem lehet tudni, talán az idő múlásával egy olyan társadalmi létforma alakul ki, amely nem tűri a csoportos irányítást, s mindenki a maga útját járja majd, önmaga bírójaként.

Jelen állás szerint azonban én is úgy vélem, a 2008-as gazdasági világválság ellen való csoportos fellépés eredményesnek bizonyult, így ez jó példa arra, hogy az unió szigorú, gyors és következetes intézkedéssorozata hasznára vált Európának és lakóinak. Sok helyen a munkanélküliség száma mérséklődni kezdett, a GDP növekedő irányt mutat, s mostanra már – csak hogy a témaválasztás okául felhozott magyarázat példájával éljek – a szüleim fizetése sem 3 hónapos késéssel növeli a bankszámlájuk egyenlegét. Azt hiszem elmondható, hogy 2013-ra a válság javán – úgy vélem sokak reménye szerint – túl vagyunk, s egyre több ország lép a megoldás, majd a válság végleges megszüntetésének szakaszába.

IRODALOMJEGYZÉK– TANULMÁNYOK, CIKKEK, SZAKIRODALMAK, PREZENTÁCIÓK, TÉTELEK

- A válság hatása a munkaerőpiacra; Központi Statisztikai Hivatal (2011); Internetes kiadván
Letöltés helye: www.ksh.hu
Utoljára megtekintve: 2013. 10. 17.
- A gazdasági világválság és következményei
Letöltve: <http://erettsegi24.hu/tortenelem/a-gazdasagi-vilagvalsag-es-kovetkezhmenyei/>
Utoljára megtekintve: 2013. 08. 28.
- A harmincöt éves olajválság
Kiadás helye és éve: Világgazdaság online; 2008. 12. 11.
http://www.vg.hu/gazdasag/vg_online/gazdasag_-_kulfold/081211_olajvalsag_252465
Utoljára megtekintve: 2013. 09. 28.
- A hitelminősítők körmére nézne a Bizottság (2010. jún. 3.); BruxInfó
<http://www.bruxinfo.eu/cikk/20100603-a-hitelminositok-kormere-nezne-a-bizottsag.html>
Euvonal - A válság ellen küzdő tagállamok lajstroma (2009. ápr. 10);
Utoljára megtekintve: 2013. 10. 31.
- A nagy világgazdasági válság
Letöltés helye: <http://erettsegizz.com/tortenelem/a-nagy-vilaggazdasagi-valsag/>
Utoljára megtekintve: 2013. 08. 23.
- A válság ellenére növelni kell az uniós segélyeket (2009. ápr. 9); BruxInfó
<http://www.bruxinfo.hu/cikk/20090409-a-valsag-ellenere-novelni-kell-az-unios-seghelyeket.html>
Utoljára megtekintve: 2013. 10. 31.
- A világgazdasági válság: 1929-1933
Kiadási hely és idő: ismeretlen
Letöltve:
http://www.3szs.hu/RozsarDaniel/tori/ket_vh_kozt/vilaggazdasagi_valsag.pdf
Utoljára megtekintve: 2013. 08. 29

- A volt elnököt hibáztatják a ciprusi válságért
Letöltés helye: http://hvg.hu/gazdasag/20131007_ciprusi_valsag_vizsgalobizottsag
Utoljára letöltve: 2013. 10. 19.
- Andor László (2010): Eltévedt éllovas, Siker és kudarc a rendszerváltó gazdaságpolitikában; Napvilág Kiadó; Bp.
- Antal Melinda-Tímea (2008): Az amerikai ingatlanpiac és bankszektor válsága; XI. Erdélyi Tudományos Diákköri Konferencia; Kolozsvár
- Az 1929-33-as gazdasági világválság
Letöltés helye: ddl.n1.hu/Az%201929-es%20gazdasagi%20vilagvalsag...doc
Utoljára megtekintve: 2013.08. 23.
- Az AIG csődje Magyarországon is lavinát indított volna
Kiadási hely és idő: fn24; 2008. 09. 17.
Letöltés helye: http://fn.hir24.hu/gazdasag/2008/09/17/aig_csodje_magyarorszagon_is
Utoljára megtekintve: 2013. 10. 15.
- Az arany szerepváltozásának folyamata. A legfőbb állomások az aranyérme rendszertől az arany demonetizálódásáig
Kiadás helye és éve: ismeretlen
Letöltés helye: www.euro-oktaeder.hu/tananyagok/tetelek/tetel7_2009.doc
Utoljára megtekintve: 2013. 07. 01.
- Cser Orsolya (2011): Értékmegőrzés válság idején a pénzintézeteknél; publikáció helye ismeretlen;
Letöltés helye:
193.224.76.4/download/konyvtar/digitgy/publikacio/cser_orsolya01.pdf
Utolsó letöltés: 2013. 07.04. – 10:13
- Dollármilliókat fizet a büntetés elkerüléséért az amerikai nagybank
Kiadási hely és idő: Menedzsment Fórum; 2011. június 22.
Letöltés helye: http://www.mfor.hu/cikkek/A_JP_Morgan_is_becsapta_ugyfeleit.html
Utoljára megtekintve: 2013. 10. 16.
- Dr. Barlay Róbert – Kővágó György (1996): Válság – (katasztrófa) – kommunikáció. Tanulmányok és szemelvények; Petit – Real Kiadó; Bp.
- Dr. Majoros Pál (2011): Régiók a világ gazdaságában; Perfekt Gazdasági Tanácsadó Oktató és Kiadó Zrt. a Sanoma company; Bp.

- Dr. Nagy Gyula (2010): Globális pénzügyi válság – a jelenlegi tényleg más?;
Kautzkiadván
Letöltve:
<http://kgk.sze.hu/images/dokumentumok/kautzkiadvany2010/nagy%20gyula.pdf>
Utoljára megtekintve: 2013. 10. 20.
- Erdős Tibor: A keynesi elméleti rendszer és a válságkezelés
Kiadási hely és idő: ismeretlen
Letöltés helye: http://tek.bke.hu/keynes120/docs/erdos_a_keynesi_elmeleti.pdf
Utoljára megtekintve: 2013. 08. 28.
- Európai Bizottság oldala - Gazdaságélénkítés uniós összefogással (2008. 11. 27)
Utoljára megtekintve: 2013. 10. 31. 10. 13
http://ec.europa.eu/news/economy/081127_1_hu.htm
- Farkas Beáta - Voszk Éva - Mező Júlia (2012): Válság és válságkezelés az Európai Unió kohéziós országában; Szegedi Tudományegyetem Gazdaságtudományi Kar; Szeged
Letöltve: <http://www.eco.u-szeged.hu/kutatas-tudomany/tudomanyos-kozlemenyek/muhelytanulmanyok>
- Farkas Péter – Meisel Sándor – Weiner Csaba (2012): Elveszett illúziók, A világgazdaság tartós válságáról; MTA KRTK; Bp.
- Farkas Péter (2009): A globális válság, hatások, gazdaságpolitikai válaszok és kilátások, 1. kötet: Világgazdasági súlyponteltolódások; kiadási hely ismeretlen; Bp.
Letöltés helye: <http://vki3.vki.hu/kot/ecostat/01-Farkas.pdf>
Utoljára letöltve: 2013. 07.20. – 22:21
- Figyelő Online – Ilyen hatással volt az EU-ra a válság (2013. 09. 19.)
Utoljára megtekintve: 2013. 10. 31.
<http://figyelo.hu/cikkek/uj-tanulmanykotet--a-globalis-valsag-kovetkezhemenyei-az-unioban>
Utoljára megtekintve: 2013. 10. 31.
- Gábor Tamás: Kína szokatlan kettős külgazdaságitöbblete; Magyar Tudomány; kiadási idő ismeretlen
Letöltés helye: <http://www.matud.iif.hu/2010/04/09.htm>
- Gál Katalin (2010): A válság hatása Németország gazdaságára, Válságkezelő intézkedések; BGF-Külkereskedelmi Kar; Bp.

- Hatalmak Harca: Kína vs. Amerika
Kiadási hely és idő: Szabad Föld; 2010. 05. 24.
Letöltés helye: http://www.szabadjfold.hu/gazdanet/hatalmak_harca_kina_vs._amerika
Utoljára megtekintve: 2013. 10. 16.
<http://www.euvonal.hu/index.php?op=hirek&id=5796>
- Inotai András (2010): Kína világgazdasági szerepének erősödése; Az exportorientált „modell” jövője; MTA Világgazdasági Kutatóintézet; Bp.
Letöltés helye:
www.ma.hu/kulfold/175626/Kina_es_az_USA_uj_nagyhatalmi_model
Utoljára megtekintve: 2013. 10. 16.
- Integrált kommunikáció című dokumentum
Letöltés helye:
http://www.diakoldal.hu/assets/res/notes/3c3493f281431628daf660ffbe1f9524konyvki_dolgozas.doc
Utoljára letöltve: 2013. 07. 14
- Konczosné dr. Szombathelyi Márta: PR, a bizalomépítés művészete; megjelenési hely és idő ismeretlen
Letöltés helye: www.sze.hu/~kszm/PR11.ppt
Utoljára letöltve: 2013. 07. 20 – 22:10
- Konfliktuskezelés öt féle módja
Letöltés helye: sek.nyme.hu/szki/ki/.../konfliktuskezelés.do
Utoljára megtekintve: 2013. 08. 06.
- Kopátsy Sándor (2011): Új közgazdaságtan; A minőség társadalma; Akadémia Kiadó; Bp.
- Láng Imre (1988): Az Egyesült Államok gazdaságpolitikája és külpolitikája 1933-1939; Akadémia Kiadó; Bp.
- Magas István (2009): Világgazdasági válság 2008-2009, Diagnózisok és kezelések; Aula Kiadó; Bp.
- Márton Tünde: Döntsön a központi bank! (2008. Március 21.); Polgári élet – székegyföldi polgárok hetilapja 143. Szám
Letöltve: <http://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:kwBNvgp5pfsJ:www.erdely.ma/polgarietel.php%3Fsz%3D143+%&cd=1&hl=hu&ct=clnk&gl=hu>
Utoljára megtekintve: 2013. 05. 09.

- Miszlivetz Ferenc (2009): Eredeti válságfelhalmozás; Savaria University Press MTA Politika tudományok Intézete; Szombathely- Bp.
- Negyven éve nincs aranystandard
Kiadási hely és idő: oroszvilag.hu; 2011. 08. 15.
Letöltés helye: <http://oroszvilag.hu/?t1=sajtoszemle&hid=2302>
Utoljára megtekintve: 2013. 09. 18.
- Ormos Márta (2004): A gazdasági világválság magyar visszhangja; Eötvös Kiadó; PolgART Könyvkiadó Kft; Bp.
- Pogátsa Zoltán (2009): Álomunió, Európai piac állam nélkül; Nyitott Könyvműhely; Bp.
- Roland Vaubel (2004): Az unió árnyéka, Az európai intézmények gőgje; ALLPRINT Kiadó; Bp.
- Simon György – Ifjabb Simon György (2006): A gazdasági növekedés problémái Japánban: a „gazdasági csodától” a recesszióig, Közgazdasági Szemle, LIII. évf., 2006. Január (48.-68. o.)
Letöltés helye: <http://epa.oszk.hu/00000/00017/00122/pdf/03simon-simon.pdf>
Utoljára letöltve: 2013. 07. 24. – 22:01
- Soros György (2008): A 2008-as összeomlás és következményei; A pénzügyi piacok új paradigmája; Sclar Kiadó; Bp.
- Szabó István: Válságkommunikáció a magyar labdarúgás válságmenedzselésében
Letöltés helye: http://elib.kkf.hu/edip/D_14391.pdf
Utoljára letöltve: 2013. 06. 28.
- Szabó Kristóf (2009): A nemzetközi pénzügyi válság hatása Kelet-Közép Európára, különös tekintettel Magyarországra; Bp.
Letöltés helye: elib.kkf.hu/edip/D_14642.pdf
Utoljára megtekintve: 2013.10.31.
- Tamás József: A globalizálódó világ hálójában; kiadási hely és idő ismeretlen
Letöltés helye: 5mp.eu/fajlok2/tamasjosef/dolgozat_osszefoglalo_www.5mp.eu_.doc
Utoljára megtekintve: 2013. 10. 25.
- USA: gyakorlatilag államosították a csőd határán tántorgó AIG biztosítót
Kiadási hely és idő: hvg; 2008. 09. 17.
Letöltés helye: http://hvg.hu/gazdasag/20080917_aig_fed hitel_valsag
Utoljára megtekintve: 2013. 10. 15.

- Veress József (1999): Gazdaságpolitika; Aula Kiadó Kft; Bp.
- Világgazdasági pólusok és perifériák. A globalizáció fő folyamatai, hatásai, következményei
http://elte.pene.hu/e107_files/downloads/download.php?fname=./6.felev/ZAROVIZSGA/kozos/10.tetel.doc
 Utoljára megtekintve: 2013. 10. 25.

Internetes és egyéb források

- A gazdasági világválság USA-ban és a válság megoldása (New Deal)
<http://eretsegizz.com/tortenelem/a-gazdasgi-vilgvlsz-az-usa-ban-s-a-vlsz-megoldsa-new-deal/>
 Utoljára megtekintve: 2013. 09. 18.
- A nagy gazdasági világválság
<http://www.doksi.hu/news.php?order=ShowArticle&id=1006>
 Utoljára megtekintve: 2013. 08. 22.
- Európai Unió oldala
http://europa.eu/about-eu/index_hu.htm - Alapismeretek az Európai Unióról
 Utoljára megtekintve: 2013. 07. 03.
- Gazdasági válság 2012 – Minden amit a válságokról tudni kell
<http://gazdasagivalsag.wordpress.com/gazdasagi-valsag-es-recesszio-jelentese/>
 Utoljára megtekintve: 2013. 06. 21.
- John Maynard Keynes arcéle
<http://tek.bke.hu/keynes120/magyar/life.htm>
 Utoljára megtekintve: 2014. 02. 14.
- Magyar Tudomány • 2009 12 • Szabó Máté
www.matud.iif.hu/2009/09dec/08.htm
 Utoljára megtekintve: 2013. 07. 24.
- Modernkori világvége dátumok – Legközelebb 2012-ben lesz az Apokalipszis?
<http://www.katasztrofak.abbcenter.com/?id=106133&cim=1>
 Utoljára megtekintve: 2013. 08. 21.
- Társadalom fogalma, deffiníciója
<http://hu.shvoong.com/social-sciences/1717614-t%C3%A1rsadalom-fogalma->

deffin%C3%ADci%C3%B3ja/

Utoljára megtekintve: 2013. 08.20.

- Wikipédia – kulcsszó: olajválság

http://hu.wikipedia.org/wiki/1973-as_olajv%C3%A1ls%C3%A1g

Utoljára megtekintve: 2013. 07. 03.

Idegen nyelvű források

- Q&A: What is a recession?

<http://news.bbc.co.uk/2/hi/business/7495340.stm> Utoljára megtekintve: 2013. 07. 13.

- Top 10 New Deals Programs

http://americanhistory.about.com/od/greatdepression/tp/new_deal_programs.htm

Utoljára megtekintve: 2013. 09. 18.